

Rs. 30/-

Rs. 40/-

Rs. 30/-

Rs. 30/-

Rs. 25/-

Rs. 30/-

CHANDAMAMA BOOKS ARE ALREADY A LEGEND! THEY OPEN A NEW HORIZON ON THE WORLD OF LITERATURE FOR THE YOUNG

Added to the six titles by Mano Das is the charming seventh—

WHEN THE TREES WALKED
by the inimitable story-teller Ruskin Bond

Rs. 30/-

Among the titles in the process of production are:

STORY OF KRISHNA
STORY OF RAMA
STORY OF BUDDHA

For details, write to:

CHANDAMAMA BOOKS
Chandamama Buildings
Vadapalani, Madras - 600 026.

विशेष समाचार पोलंडमध्ये नवीन सरकार

आता पोलंडमध्ये पुन्हा नवीन सरकार बनले आहे, परंतु हे कम्युनिस्ट सरकार नव्हे. १९ व्हॅट्सव्हाला सार्वत्रिक निवडणुका झाल्या, या वेळी पोलंडच्या जनतेने 'सोव्हिएट' पार्टीच्या हानी अधिकारधार होण्याला, १९४५ मध्ये दुसरे महायुद्ध समाप्त झाले

य त्यानंतर पोलंडमध्ये कम्युनिस्टांनी शासन आपल्या हाती घेतले. यानंतर यवनांमधून वाजोराज सर्व त्यांच्या शासन वाहत राहिले. यानंतर, म्हणजे आताच 'सोव्हिएट' पार्टी शाहीन झाली.

१९१९ मध्ये जर्मनीच्या हुकुमशहा वॉलॉक हिटलरने पोलंड वापल्या स्वतःच्या अधिकारात घेतले. शूरवीर दुसऱ्या जगादिक महायुद्धाची सुरुवात झाली. त्यावेळी सोव्हिएट युनियन व जर्मनी वेपारगळे "वारस"क वसिळ्याचा संबंधी लढ झालेला होता. जर्मनी व जपान यांनी विजय "याव्हिष्" तळाच्या एका शक्तिशाली शटाची स्थापना केली. अमेरिका, इंग्लंड, फ्रान्स इत्यादी देशांनी "सिग"ला गावागे वापसाही एक लढ बगलाला.

सहा वर्षे पर्यंत हे जागतिक महायुद्ध चालू राहिले. जर्मनीला आपल्या विजयावर काहीसह मर्यादाबारेच जास्त अभिमान होता. ज्या लहान्छ अटी धाव्यावर बसवून ते सोव्हिएट युनियनवर तुटून पडले. याबुळे सोव्हिएट युनियननेही "सिग"ला "गो" एतामिळवणी स्थापना निर्माण केतला. या निर्णयामुळे "याव्हिष्"च्या विजयाच्या शक्तीत बदल घडले. सोव्हिएट युनियनने पोलंडवर बरेच इतर काही दुरतेपिबन देशाही जर्मनीच्या कवचपातून मुक्त केले. "मिग"ला "गो" सैन्यपद्धिनेकडून व सोव्हिएट सैन्य पूर्वेकडून जर्मनीची राजधानी बर्लिनमधे पोचले. हिटलरने आत्महत्ये केली, जर्मनीचे दोन भाग बनले पश्चिम जर्मनी व पूर्व जर्मनी, अखेरि शहपचेही दोन भाग झाले, परंतु हे दोन्ही

भाग १९९० मध्ये पुन्हा एकत्रित केले गेले. मगता वेपारगळे "जर्मनी" नाव प्राप्त झाले.

पोलंडच्यामगात सोव्हिएट युनियनमधून आर होता, कारण त्यांना वॉट की त्यांच्यामुळे आपल्याला स्वातंत्र्य मिळाले आहे. पोलंडमध्ये कम्युनिस्ट शासनाच्या स्थापनेसाठी सोव्हिएट युनियनने त्यांना प्रोत्साहन दिले १९४८ मध्ये निवडणुका झाल्या आणि कम्युनिस्टांच्या हाती सत्ता आली. तेव्हा वर्षानंतर "सोव्हिएट" हेड युनियनने हटाळ व झपडे करून एक आन्दोलन सुरू केले. हे हटाळ व झपडे होत राहिले तरी १९८० पर्यंत

कम्युनिस्टांना सत्तुकून अगत्याचा पक्षांगीच सत्तासंभाळली, १९८३ साल सुरू होता होता "सोव्हिएट" पार्टी एक राजनैतिक शक्तीच्या रूपाने पुढे आली. १९८९ मध्ये लोक वार्ने साच्या सैतु स्वाशाही कम्युनिस्टांवर ताब्याची स्थापना झाली. परंतु १९९३ मध्ये पुन्हा कम्युनिस्टांचेच स्वागत झाले. आणि "सोव्हिएट" पार्टी आपली सत्ता घालवून बसली. लोक वार्नेमाने आपल्या अख्यत पदाक राजिनामा दिला.

चार वर्षानंतर परियम किजकेलेस्कीच्या नेतृत्वाखाली "सोव्हिएट" पार्टी जातर्पकारक रूपाने पुन्हा शासन हाती घेण्यात सफल झाली. जसो कुलेक प्रधानमन्त्री म्हणून निवडून आले.

राक्षसाचा विवाह

पूर्वी कोसल राज्याच्या राजधानीत भैरवशास्त्री नावाचा एक वाक्पटु रहात असे. त्याचे वाक्चातुर्य सर्वांनाच आकर्षित करून देई. फारसा शिकू शकला नाही. तरी तो आपल्या चातुर्यपूर्ण बोलण्याने सर्वांना खूप हसवत असे. त्याचा मेहुणा राजाच्या दरबारी पंडितांपैकी एक होता. ब्रह्मचारी भैरव या मेहुण्याच्या घरीच रहात असे.

एक दिवस मेहुणा आपल्या बायकोला-भैरवच्या बहिणीला म्हणाला, "स्वर्णचंद्रिका ही महाराजांची एकुलती एक कन्या आहे. महाराज सध्या तिच्या विवाहाच्या प्रयत्नात आहेत. त्यांची इच्छा आहे की, वैदेहीच्या राजपुत्राला आपला जावई बनवावा. पण तुला तर माहीतच आहे की, वैदेही राज्य आफल्यापेक्षा मोठे अन् संपन्न आहे. त्यामुळे तो राजा या विवाहाला संमती देईल की नाही, याबद्दल महाराजांना शंका आहे."

भैरवशास्त्रीची बहिण म्हणाली, "का नाही होणार तयार? यात शंकेला काही जागाच नाहीय. आपल्या भैरवला तिथे पाठवीन मी, आपलं वाक्-चातुर्य आणि हास्यपूर्ण शब्द याचा धडाधड उपयोग करून तो सुप्रीस्तापूर्वीच त्यांना विवाहासाठी तयार करील अन् हे स्वळ पक्कं करून परत येईल पहा!"

"हो तर! शिक्षण-क्षेत्र सोडून बाकी सगल्या क्षेत्रात तुझा भाऊ समर्थ आहे!" असे बोलून भैरवचा मेहुणा लढाखडा हसला.

भैरवशास्त्री त्यांचे हे संभाषण लक्षपूर्वक ऐकत होता. मनातल्या मनात त्याने वैदेहीला जाणून हे काम सफल करूनच याचचे ठरवले. "या कार्यात सफल झालो, तर महाराज मला नक्कीच काहीतरी मोल्यवान भेट देतील." असे त्याला वाटले. दुसऱ्याच दिवशी सकाळी कोणाला न सांगता तो वैदेहीला जायला

निघाला. त्याच्या अंगात खूप अस्साह भरलेला होता, अन् आपल्या ज्येष्ठपूतीबद्दल मनात आभा होती. कोसल व वैदेही या राज्यांच्या मध्ये एक घनदाट जंगल होते, या जंगलात एक राक्षसी रहाते असे प्रजेला कायम भय वाटत असे. त्यामुळे लोक या जंगलातून न जाता दुसऱ्या एका जरा लांबच्या पण लहानशा जंगलातून जात असत. सरोवरजवळ पोचला, पाणी पिवून त्याने तहान भागवली. अतिशय थकल्यामुळे एका झाडाखाली तो विश्रांती घेत बसला. हळूहळू निद्रादेवीने त्याच्यावर कृपा केली.

त्याच वेळी एक म्हातारी रावसी तेथे आली. तिच्या पावलांच्या आवाजाने जमीन दुभंगत असल्यासारखे वाटत होते. गरजत ती म्हणाली, "हे सरोवर भैरव जातीच्या राक्षसांचं आहे. तू इथे यायचं साहस कसं केलेस? हे पाणी पिणारा तू कोण?"

घाबरतच भैरवशास्त्री जुभाराहिला. मृत्यु अटळ आहे, याची त्याला घात्री वाटली. यरघरत चीन स्वराल तो बोलला, "राक्षसीमाते! माझे नाव आहे भैरवशास्त्री, भैरव जातीच्या तुम्हा लोकांची मूक भागवण्यासाठीच बहुधा देवानं मला इथं पाठवलं अखलं पाहिजे. पूर्वजन्मी आपलं बोधानं मोक्ष एकल यथार्थ. तुला हे सत्य तर माहीतच असेल, की सगोत्र लोकांचं मांस खाणं निषिद्ध आहे. पंडितानीही आपल्या शास्त्रात ही गोष्ट बारबार सांगितलेली आहे."

भैरवचे हे बोलणे ऐकून राक्षसी जोराने हसत टाळ्या वाजवू लागली आणि दुसरी एक तरुण राक्षसी झाडाआडून तेथे आली. तिने

भैरवशास्त्रीकडे निरखून पाहून पेतले. नंतर तो आपल्या बाईला म्हणाला, "आई, मी तुला अगोदरच सांगितलं आहे. आपण भैरव खोऱ्यात असताना भिडू जातीच्या एका बाईनं आपल्याला अन्न प्राण्याचं मांस शिजवायला शिकवलं होतं. पण माणसाचं मांस शिजवायची पद्धत मला माहीत नाहीय."

तर्कण राक्षसीचे बोलणे ऐकता ऐकता भैरवशास्त्रीला एक अुपाय सुचला. स्तुती-भरल्या शेंक्यांनी तिच्याकडे पहात तो म्हातारीला म्हणाला, "रूप-रंग वगैरे सोडून दे, पण तुझी मुलगी सौंदर्यात गर्ध्वकन्यांनाही मागं टाकणारी आहे. नाव काय सांगितलंस आपलं? अजून लग्न नाही जालं न?" मृत्यु टाळायच्या आशेने तो काहीतरी बोलला.

"नाव आहे चतुरसूंदरी. हिच्या लग्नाच्या

गडबडीत तर आम्ही ते खोर सोडून द्यावे. तिथले राक्षस 'चतुरसुंदरी माची आहे, मासूच होवून राहिले.' असं म्हणत आपसात भांडू लागले, अन् त्यांची भांडणे थांबेनात. त्यांच्यापासून स्वतःला वाचवण्यासाठी मुकाट्याने आम्ही इकडे तिसून आलो. नाहोतर आम्हाला भीती पडली होती की, भैरव सौत्याच्या राक्षस जातीचा कायमचा अंत होऊन जाईल." म्हातान्या राक्षसीने सांगितले.

हात जोडून आकाशाकडे पहात भैरवशास्त्री म्हणाला, "आहा! देवाची लीला कशी असते, हे कोणाला माहीत?" अन् क्षण भर डोळे बन्द करून पुन्हा बुचकत तो म्हणाला, "आपल्या चतुरसुंदरीला योग्य असा एक राक्षस इथून कोसभर दूर असलेल्या डाट जंगलात रहातो. तू 'होम' म्हणलीस, तर मी त्यालाही 'होम' म्हणायला लावीन

बघ!"

त्याचे बोलणे ऐकून अत्यन्त सूषा होत म्हातारी राक्षसी म्हणाली, "अरे ए भाणसा! तू किती चांगला माणूस आहेस! तूहा विवाह पक्का करून दिलास, तर मी तुला अगणित स्टि-जवाहिर देईन!"

"तुझ्यामुळे मला केवळ धन-प्राप्तीच होईल असं नव्हे, तर विवाह बमदून देण्यात यशस्वी झाल्यावर पुण्य-प्राप्तीही होईल." असे म्हणत भैरव तेंडून निघाला. वैदेही राक्ष्याकडे जाता जाता तो एका लाडाखाली बसून गंभीरपणे विचार करू लागला.

थोडा वेळ विचार केल्यावर भैरवशास्त्रीने एक निर्णय घेतला-कोसभर व वैदेही राक्ष्यात संबंध जोडून देव्याचा निश्चय म्हणजे केवळ भ्रमच आहे माझा! अतिलोभने हे काम असाध्यही आहे! म्हातान्या राक्षसीला आपल्या गोड बोलण्याने आपण जम आपल्या

बाजूने केलं, तसं त्या डाट जंगलातल्या राक्षमालाही आपण वश करून घेऊ, त्यालाही आशा दाखवून विश्वास संपादन केला तर त्याच्याकडूनही काही धन हळपता येईल!

तेथून अडून वेगळे तो डाट जंगलात पोचला. तिथल्या राक्षसाची गुहा शोधायला त्याला विशेष प्रयास पडले नाहीत; कारण बाहेर चुपचा प्रणवांचे अस्थिपंजर पडलेले होते. गुहाही जवळच होती.

भैरवशास्त्रीने मनःपूर्वक आपल्या इष्ट देवतेचे स्मरण केले अन् निर्भय होऊन तो गुहेसमोर झुभा राहिला. छानपैकी घोरत राक्षस गाळ झोपलेला होता. भैरवशास्त्री खूब स्वरात ओरडला, "राक्षसप्रभु! मी माहे भैरवशास्त्री, तुझं कल्याण करायला आलोय!"

राक्षस ताबडतोब झुकून बसत ओरडला, "माझ्यासारख्या मोठ्या राक्षसाला कुठल्याच

धाडस केलंस तू? तुझ्या धाडसाला दाद देतो मी! त्याबद्दल दूषा होऊन तुला हिरे-जवाहिर बक्षिस द्यायचा विचार माहे माझा. बघ इथे कोपऱ्यातच पडलेले आहेत! पण लुपयोग काय? तामाभ्रानंतर तू या जंगल नसणार; परलोकात पोचलेला असशील तू!"

राक्षसाच्या बोलण्याने भैरवशास्त्री मनातल्या मनात खूप चाबरला; पण बय लपवून तो म्हणाला, "राक्षसप्रभुच्या प्रशंसेला पात्र झालो, हेच खूप झालं मना! कृतज्ञ आहे मी! पण राक्षस-संप्रदायानुसार आपलं शलं करणाराला त्रास देणं पाप आहे, आत्मदोह आहे तो! राक्षस जातीचा कलंक ठरेल तो! तुम्ही आत्ताच झोपेतून जमो झालात ना, म्हणूनच ही रीत तुमच्या ध्यानात आली नसावी!"

त्याचे बोलणे ऐकून राक्षस हसत म्हणाला, "भैरव! तुझ्या वाक्-चातुर्याची स्तुती

ते ऐकून राक्षस आजन्मने जुड्याच मारू लागला! "वा, वा! कस जात्ताच; बस माझ्या खान्दावर! त्या जंगलात ताजडतोच जायू आपण!" असे म्हणत तो बैरवला वेअून जायला अतावळा झाला.

बैरवशास्त्रीने भराभरा गुहेजवळ पडलेली काही रत्ने आपल्या अुपरण्यात गुंलाळली अन् घट्ट गाठ मारली. नंतर तो राक्षसाच्या खांद्यावर बसला. अंधार पसरण्यापूर्वीच ते त्या डोऱ्या जंगलात पोचून तरुण राक्षसीच्या निवासजवळ गेले.

तरुण राक्षस घंटाकंठला येताना पाहून राक्षसी चतुर-सुन्दरी आपल्या आईला म्हणाली, "छान झालं बघ, अंधार पडण्यापूर्वीच इथे पोचलाय हा! नाहीतर त्याचं रंगरूप पहाता आलं नसतं सला."

इतक्यात राक्षस व बैरवशास्त्री दोघे त्यांच्याजवळ पोचले. चतुरसुन्दरीला पहाताच राक्षस म्हणाला, "वा! सौंदर्याचा जिवंत नमुनाच म्हणायला हवा हा! राक्षस-रूपातली भोहिनीच वास्तये की हो! मी तयार आहे या लग्नाला!"

म्हाताच्या राक्षसीने कन्येला विचारले, "बोल, तुझं काय मत आहे?" "नवऱ्याची इच्छा, ती माझी पण इच्छा आहे." असे म्हणून चतुरसुन्दरी दोन पायले मागे सरकली. मुलीचा हात उकडून म्हातारी राजसी विला येअून घंटाकंठ राक्षसाजवळ आली, अन् तिने तिचा हात घंटाकंठच्या हाती दिला.

"पाणिग्रहण झालं; म्हणजे विवाहच झाला समजा." असे म्हणून टाळ्या वाजवून बैरवशास्त्री म्हातारीला म्हणाला,

"राक्षसीमाते! माझे नक्षत्र विसरली तर नाहीस ना?"

"ते कसं विसरेन?" असे म्हणून म्हातारीने हिरे, रत्ने आणि जवाहिरांना भरलेली एक पोटली त्याच्या हवाली केली.

राक्षसाची रत्नांची पोटली एका खांद्याला अन् म्हातारीची दुसऱ्याला बशी लटकावून बैरवशास्त्रीने हात ओडून त्या दोघांना नमस्कार केला, डोकें बुचलून आकाशाकडे पहात तो राक्षसला म्हणाला, "राक्षसप्रभु! तुम्ही एकटे नव्हेत, गृहस्थ आहात. एक रहस्य सांगून मी राजद्रोह करत आहे, हे मला ठाऊक आहे. पण तुम्हाला सांगणं हा माझा धर्मही आहे. आमच्या राज्यात असणारे प्राणी तुम्ही अनिर्बंधपणे मारून खात असता, मानवांनाही तुम्ही सोडत नाही. हे आता महाराजांच्या ध्यानात आलं आहे. तुम्हाला मारून टाकण्यासाठी ते सैन्य रकडे, येत आहेत. तुम्ही तिथेही आजच रात्री बैरव घाटीकडे जाणं जमणार नाही, पण शार्दूल खोऱ्याकडे तिथून जा अन् स्वतःचं रक्षण करा."

घंटाकंठ जोरात हुंकार भरत अन् जमिनी

वर पाय आपटत म्हणाला, "मानवांना भिजून आपली गुहा सोडून पळून जायू मी?"

बैरवशास्त्री विनयाने म्हणाला, "राक्षसप्रभु, याला 'पळून जाण' म्हणता येणार नाही. तुमचं कुटुंब आता मोठं झालंय. त्याला अनुरूप अशी प्रवास्त जागा तर हवी ना? ती गुहा तुमच्या गृहस्थ-जीवनाला योग्य होणार नाही. तसं तर तुम्हाला फार दूरही जावं लागणार नाहीय. बास, कोसलची सरहद्द ओलांडून जरा दूर जाऊन रहाणार आहात तुम्ही." इतके बोलून त्याने नंतर म्हातारीकडे पाहिले.

म्हातारी राक्षसी म्हणाली, "बैरवचा सद्दा योग्यच आहे. चला, जायू या आपण इथून!" ते तिथेही तेथून निघाले. जावई आणि मुलगा म्हातारीच्या मागे-मागे चालत राहिले. आपल्या खांद्यांवर लटकणाऱ्या पोटल्यांच्या वजनामुळे धापा टाकत बैरवशास्त्री स्वतःशीच बोलू लागला, "दारिद्र्य काही ओझं नव्हे, पण कधी कधी घनाचं ओझंही माणसाला दमवतं खरंच!" अन् हसत हसत तो आपल्या नगराकडे चालू लागला.

करावी, तितकी थोडीच ठरेल, पण तू आपल्या प्राणांची पर्वा न करता इतका दूर चालत आला आहेस. बोल, कोणत्या कामासाठी आलायस?"

"तुझ्यासाठी एक वस्तू निवडून आलोय." बैरव हसत युत्तरला.

"लग्न! वस्तु! खरंच बोलतोयस, की चेष्टा करतोयस माझी? मला तर वाटलं होतं की, या घंटाकंठच्या तशिबी हे माग्य लिहिलेलंच नाहीय!" आश्चर्य प्रकट करत राक्षस म्हणाला.

"हे घंटाकंठ प्रभु! जन्म-पत्रिकाही कधी कधी कायसंदर्भांमुळे बदलल्या जातात. मी ज्या कामासाठी इथे आलोय, ते असे आहे-"

असे म्हणून बैरवने ती म्हातारी राक्षसी व चतुरसुन्दरी यांची ठफिकत त्याला सांगितली.

अुत्तम काव्य

सिद्धपूरीत कवीचा मोठ्या प्रमाणावर आदर केला जाई. तिथिया लोकांनी प्रसिद्ध कवींप्रमाणेच स्वतः कविता रचून त्या इतरांना ऐकवण्याची तीव्र इच्छा असे. तसे वरून महाराजंकडून बसिस मिळवण्याची त्यांची आशा असे.

ते सारेजण दरबारी कवि कुलशेखरकडे येऊन महाराजांना भेटायची आपली इच्छा व्यक्त करत.

सिद्धपूरीपासून सुमनपूर दोन मैल अंतरावर होते. तिथे काही प्रमुख कवि होते. त्याचबरोबर तिथे अशाही काही व्यक्ती होत्या की त्यांची कविता रचण्याची शक्ती स्वप्न म्हणण्यासारखी होती. कुमारभट्ट हा त्यांच्यापैकी एक होता. स्वतः रचलेली रोच काव्ये घेऊन तो एका कुलशेखरला भेटला.

रोहोपेकी थेट ठरणारे काव्य महाराजांना अर्पण करायची कुमारभट्टची इच्छा होती. कुलशेखरने त्याचे सांगणे मान्य केले. आता कुमारभट्टचा आनंद गगनात मावेसासा झाला. त्याने कुलशेखरला सांगते पहिले काव्य वाचून दाखवले.

दोन तास शीट्या सहनशीलतेने कुलशेखरने ते ऐकून घेतले. पण पहिले काव्य संपल्यावर कुमारभट्ट दुसरे वाचवला सुरुवात करताना, इतक्यात त्याला बांबवत कुलशेखर म्हणाला, "कविराज, आपले दुसरे काव्य वाचून वास्तवायची गरज नाही. तुमच्या दोन्ही काव्यांपैकी हेच अुत्तम असले पाहिजे."

आता कुठे आपली काव्य प्रतिष्ठा कशी न किती आहे, हे कुमारभट्टच्या ध्यानात आले. कुलशेखरला प्रणाम करून तो तेथून निघून गेला.

नामवाच कराई

सम्राट अशोक ११

(पाटलीपुत्रमध्ये महाराज बित्तुसार यांची प्रकृति अतिचिन्ताजनक होती. वळशिलाहून सुशंभला- त्ति अजयिनीहून अशोकला तावडतोड विघ्न देण्यासाठी प्रधानमन्त्र्याने दूतांकरपी निरोप पाठवले होते. सुशेयन्या प्रवासात यडथळा जाणण्यासाठी अशोकचा मित्र यश वाने त्या दोन नर्तकींना तालंशिलाकडे पाठवले. यश जेव्हा अजयिनीला परतला, तेव्हा ज्योतिषी बनून आलेल्या सुशेयन्या मित्राचे कारखान त्याने अर्पणकीला जाणते अन् अशोक समोरच ताला कैद केले. पाटलीपुत्रहून निरोप मिळाल्याकरीतर यशने अशोकला सैन्यासह तिवडे आण्यासाठी रात्री केले.)- यानंतर

पाटलीपुत्रकडे प्रयाण करण्यापूर्वी सर्व बाही सौभाग्यासाठी अशोकने आपल्या दलनायकांना बोलावले. राजभवनसमोर एकत्र आलेल्या त्यांना संबोधून यश बोलला, "मित्रांनो, अत्यंत सजगपणे सर्व व्यवहार करायची वेळ आलेली आहे. सतर्क राहून आपणांस आपले ध्येय साधायचे आहे. चन्द्रगुप्त मौर्य यांनी या विशाल साम्राज्याची स्थापना केली होती. आपण काय आपल्या दोळ्यांसमोर दि

विच्छिन्न होताना पहात रहायचे; की कंबर बांधून त्याचं रक्षण करायचं, हे ठरवायची वेळ आलेली आहे."

"मासाज्य रक्षणासाठी आम्ही यथाशक्ती लढू नकीच! त्याबाबत आम्ही कसलीही कमतरता ठेवणार नाही. आमचे युवराज वन् त्यांचे निकट मित्र यांच्यावर आमचा पूर्ण विश्वास आहे. आता संगा, की साम्रत मनध साम्राज्य कोणत्या संकटात सापडलं आहे?

'नामवाच'

त्याचे शत्रू कोण आहेत?” अर्धवर्तीचा सर्वसेनाध्यक्ष याने विचारले.

“मित्रांनो, आतल्या शत्रूशी लढताना घैऱ्याबरोबर अतूट विश्वास आणि चित्तशुद्धीची अत्यंत गरज असते.” यश बोलला. “तुम्हीच तर आमचे नेता आहात. तुम्ही ज्या विश्वासाबद्दल बोलत आहात, तो आमच्यातही भरा.” एका दलनायकाने म्हटले.

“विश्वास कोणी असा करून भरत नसतो. स्वतःच निश्चित केलेल्या ध्येयावर तो स्मरलेल्या असतो. ध्येय शुद्ध आणि युक्त असले तर हृदयात अतूट विश्वास आपोआपच उत्पन्न होता. आपण स्वतः याची सवय करून घ्यायला हवी. आपल्या महाराजांची प्रकृती फारच क्षीण झालेली आहे. कोणत्याही क्षणी

त्यांचा मृत्यू होणे शक्य आहे. त्यांच्या मृत्यूनंतर सिंहासनावर बसायला कोण योग्य आहे? याबद्दल तुमचे मत काय आहे?” यशने विचारले.

थोडा वेळ गप्प राहिल्यानंतर सेनाध्यक्ष म्हणाला, “मी असं ऐकलंय की, महाराजांनी युवराज सुशेम्ना राज्याभिषेक करायचा निर्णय अंगदरच घेतला आहे, पण मनातून मान मला असं वाटतंय की हा राज्याभिषेक न झाला तर बरं!”

“जसं का बरं म्हणताय तुम्ही?” यशने विचारले.

“युवराज सुशेम केवळ दुष्टच नव्हे, तर मूर्खही आहे. एतदा त्यांच्या मागणीवरून मी एक चलाखसा सैनिक त्यांच्याकडे पाठवला. अंगरक्षक म्हणून त्याची नियुक्ती झाली. एकदा मी जवळच आभा असतांना एका बुडत्या कावळ्याची निष्ठा त्यांच्या पगडीवर पडली. यावर सुशेम जुगोचर त्या अंगरक्षकावर नाराज झाला अन् त्यानं त्या अंगरक्षकाला मृत्युदण्ड दिला. असला बुद्ध स्वभावाचा माणूस जर राजा बसला, तर प्रजेवर काय गुदरेल हे सांगायची चरम नाही नं?” सेनाध्यक्ष दुःखाने म्हणाला.

“जशा परिस्थितीत या अपोम्य माणसाच्या हाती राज्याधिकार जाऊ नये, म्हणून आपण आपले प्रयत्न चालू देवायला हनेत. माणसी एक गोष्ट तुम्हाला निचारायची आहे मला. मगध सिंहासनावर बसायची अशोकची योग्यता आहे काय?” यशने विचारले.

“अशोक अत्यंत योग्य असेल याबद्दल

शकाच नाही.” सेनाध्यक्ष जोर देत म्हणाला. त्याच वेळी अशोकने तेथे प्रवेश केला.

“मगध सासण्याच्या भानी सम्राट जसोव्हा सवितय प्रणाम!” सेनाध्यक्ष आणि अन् दलनायक दोघेही एकदम ओरडले. त्यांनी मस्तक लववून प्रणामही केला.

“आता एका क्षणासाठी विलम्ब नको. इथे कोणकोणत्या दलनायकांनी रहावं याचा निर्णय सेनाध्यक्ष करतील. गरज पडली तर लढून त्यांना राजभवनाने रक्षण करावं लागेल. बाकी सर्वांनी सकाळीच राजभवनसमोर हजर रहावं. सुबोदयापूर्वीच आपल्याला युवराजांबरोबर निघावं लागेल.” यशने सांगितले.

सर्व दलनायकांनी स्वीकृतीदर्शक हात बुजवले. “मित्रांनो, आमच्या बाजोबांनी सुस्थापित केलेल्या राज्याच्या संरक्षणासाठी तुम्ही सर्वजण जो सहयोग देत आहात, त्याबद्दल मी तुम्हा सर्वांचा कृतज्ञ आहे. ही गोष्ट मी कधीच विस्मरण नही.” अशोक बोलला.

“प्रभु, महाराजांना देवाज्ञा झाली!” असे म्हणत एक दूत आत आला. युवराज सुशेम त्यावेळी एका खोलीत असून मद्य पीत होता. तिथे दोन परदेशी व्यापारीही होते. वार्ता ऐकल्याबरोबर त्याचे लक्ष विभागले गेले, अन् त्याने ठेके भुक्कून वर पाहिले. त्यांच्या तमोर एक रत्न ठेवलेले असून त्याचा अद्भुत असा प्रकाश त्या खोलीत पसरलेला होता.

“तुला काय द्यालंय? आतमी दिजीस म्हणून मी तुला हे रत्न बक्षिस देईन? सुद्धीच नाही. तुला इथे कोणी येऊ दिलं?” सुशेमने

नाराजीने त्या दूताला विचारले. दूताने अवेळी भात घेऊन रंगाचा बेरंग केला, असेच सुशेमला वाटत होते.

“तुम्हीच तर परवानगी दिलीत स्वामी. प्रधानमन्त्र्याकडून वृत्त आलाय-असं तेंव्हा तुम्ही त्याला ताबडतोब आठ आणायला सांगितलं.” तिथेच बुधा असणारा सुशेमचा ब्राह्म सहाय्यार सुवाहू म्हणाला.

“असं होय?” असे म्हणून सुशेमने विचारले, “तात, मरून गेले काय?”

“होय स्वामी, अगदी आत्ताच प्रधानमन्त्र्याकडून हा निरोप पोचलाय.” सुवाहूने सांगितले.

परदेशी व्यापाऱ्यांना संबोधून सुशेम म्हणाला, “ठोक आहे. आपण पुन्हा नंतर भेटूया.”

दोन्ही व्यापाऱ्यांची दृष्टी साता मेजावरच्या रत्नावर खिळली. तक्षशिलामधे व्यापार करण्याची परवानगी मिळण्याच्या अुदेशाने हे रत्न सुशेमला भेट दिले होते, पण आता तर त्याबाबत काही निश्चित झालेले नव्हते. आता रत्न परत घ्यावे की तिथेच सोडून जावे याबाबत ते पेचात पडले होते.

रत्न आपल्या हातात घेऊन सुशेम म्हणाला, “काही मौल्यवान रत्न घेऊन पाटलीपुत्रला या, तक्षशिलामधेच नव्हे, तर संपूर्ण मगध साम्राज्यात व्यापार करायची परवानगी देईल तुम्हाला.”

“तुमचा राज्याधिकार कसली अडचण न येता पार पडला अशी आमची आशा आहे.” असे म्हणून ते व्यापारी लेपून निघून गेले. “मला ताबडतोब पाटलीपुत्रला जायचंय.

सुबाहू आपल्या दलनायकांना बोलावून घे. फक्त काही अंगरक्षक बरोबर घ्यावेत, की थोडे सैन्यही घ्यावे याचा विचार पडलाय मला.” सुशेम बोलला.

“सैन्य नेणंय योग्य ठरेल,” मागल्या बाजूने कोणातरी बोलले.

सुशेमने वळून पाहिले तेव्हा त्याला दिसले की हे बोलणारा त्याचा प्रमुख गुंतहेतूच आहे. तो पाटलीपुत्रमध्ये रहात असे.

“काय झालं? असा क्षापा का टाकत आहेस?” सुशेमने विचारले.

“प्रभु, मी आत्ताच पाटलीपुत्रहून इथे पोचलोय. मी मागणार आहे, ती बातमी फार महत्वाची आहे. युवराज अशोक पाटलीपुत्रला पोचतच आहेत.” गुप्तहेर अुत्तरला.

“काहीतरी बोलू नकांस. तू या युवराज अशोकबद्दल बोलत आहेस, तो सध्या हालचाल न करता वेणारा अलू निर्जिव पाटण्यात मासाच्या बोळाच बनलेला आहे. युभासुद्धा राहू शकत नाही तो. अुज्यमिनीत तो मृत्यूच्या प्रतिक्षेत क्षण क्षण मौनतोर.” सुशेम अंगभरल्या स्वरात म्हणाला.

“सैन्यासह स्वतः फोड्याकरून येत असलेल्या त्यांना मी या डोळ्यांनी पाहिलंय!” गुप्तहेर खात्रीने बोलला.

सुशेमचा तशीही विश्वास न वसून त्याने विचारले, “खरोखर?”

“माझ्या बोलण्यात एक अक्षरही खोट असेल तर प्रधानसभ्याबरोबरच तलावात बुडवा. तुम्हाला ताबडतोब सैन्यासह पाटलीपुत्रला जायला हवं, नाहीतर मला शिक्षा करायला आपला हाकही नाहीसा

होईल.” गुप्तहेर बोलला.

“तर मग?” “अुज्यमिनीहून आलेल्या त्या नर्तकी कुठायत? त्यांची नावंसुद्धा विसरलो मी.” सुशेम नाराज होत बोलला.

“कात भेटायला आलेल्या त्या नर्तकीबद्दलच बोलताय?” सुबाहूने विचारले.

“होय होय, काल त्याच सांगत होत्या की, आपण अशोकला पांगळा बनवलय, त्याला पक्षाघात करवलाय.” सुशेम जास्त चिडला.

“अशोक मूर्ख नाहीय अन् तो पक्षापातानं आजारीही नाहीय.” गुप्तचेर पुन्हा हुडकेले म्हणाला.

“माझ्याच बोलण्याचं खंडन करायचं घाबस करतोयस? तो मूर्ख नव्हे, तर आणखी काय आहे?” सुरेय ओरडला.

“शान्त व्हा प्रभु! आपण माझ्यावर विश्वास ठेवला नाहीत, तर मी काहीच करू शकणार नाही. आपण सोपवलेली जबाबदारी मी आजवर निभावत आलोय. माझ्या प्रामाणिकपणाबद्दल तुम्ही मला मौल्यवान भेटो दिल्या आहेत. विश्वासपात्र नोकर म्हणूनच मी आपलं कर्तव्य निभावतं आजवर. माझ्या प्रामाणिकपणाबद्दल शाका घेऊ नका, मला जायची परवानगी या.” गुप्तहेर दुःखाने बोलला. “नाही!” म्हणत सुशेम ओरडला. नंतर तो म्हणाला, “तुला त्या नर्तकीसमोर युभा करीन. सुबाहू, त्यांना घेऊन ये!”

“आता त्या कुठ आहेत युवराज?” सुबाहूने विचारले.

“मला काय माहीत? माझ्याकडून बक्षिसी वसूल करून निघून गेल्या त्या.

नगरालाच कुठेतरी असतील ना? आपले सैनिक त्यांना घेऊन येऊ शकणार नाहीत का?” सुशेमने पुच्छ केली.

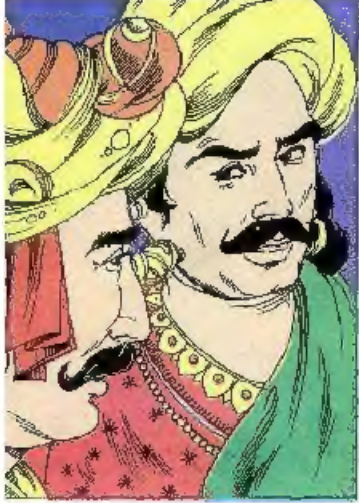
इतक्यात अुज्यमिनीत रत्नागारा सुशेमचा एक गुप्तहेर तेथे आला. सुशेमने आतुरतेने त्याला म्हटले, “बरा वेळेवर आलास. अशोक सैन्यासह पाटलीपुत्रला गेल्याची वार्ता तर घेऊ आला नाहीस ना?”

“ओहो! तर इथे ती वार्ता आघोच समजली? अशोक पाटलीपुत्रकडे निघताच, मीही इकडे थायला निघालो.” गडबडत हेराने बातमी दिली.

“त्या नर्तकी खोद्दारड्या निघाल्या तर, अशोकला पक्षाघात झालाय नव्हता जय?” सुशेमने आवेशात घेऊन विचारले.

“पक्षाघात? ते तर पहिल्यापेक्षाही चांगले

घट्टेकट्टे झालेत. खूप भुत्साहाने घोड्यावरून निघाले ना ते!" हेर सुत्तरला.

"बास, बास! गप्प बस! त्या लबाड नर्तकींना पकडून घेवून ये. शरीराचे तुकडे-तुकडे कर त्यांच्या! जाग लावून जाऊन टाक त्यांना! त्यांचा गळा धोटून टाक." आवेशात येवून सुशेम वेड्यासारखा ओरडत सुटला!

सूर्य पश्चिमेच्या डोंगरावर अुत्तरत होता. राजा बिन्दुसारचा भौतिक देह अन्तिम संस्कारासाठी नदीकिनारी जाणव्यात आला. त्याचे चार पुत्र तेथे हजर होते. चित्तेला अग्नी कोणी घाबरा, हे अजून ठरत नव्हते.

"सहापैकी कोणाच्याही हातून हे कार्य करवता येतं का?" सेनाध्यक्षाने प्रधानमन्त्र्याला विचारले,

राजपुरोहिताकडे पहात प्रधानमन्त्र्याने

विचारले, "अग्नि द्यायचा मुहूर्त जवळ आला का?"

"आणखी एक चंटा अवकाश आहे!" पुरोहिताने सुत्तर दिले. "अशोक कोणत्याही क्षणी येईल अशी वार्ता आहे. सुशेमनन्तरचा तोच वास आहे, अशी माझी धारणा आहे." प्रधानमन्त्री म्हणाला. "होय, अन् ते धर्मसम्मतही आहे." पुरोहितानेही आपले मत सांगितले. वर बुभे असणारे काही प्रजाजल बोरवले, "पहा, पहा! युवराज अशोक भाले!"

जवळच बुभे असलेले चार राजपुत्र चकित झाले! बोड्या वेळाने गडबड-गोधळ सुरू झाला, हाहाकार माजला.

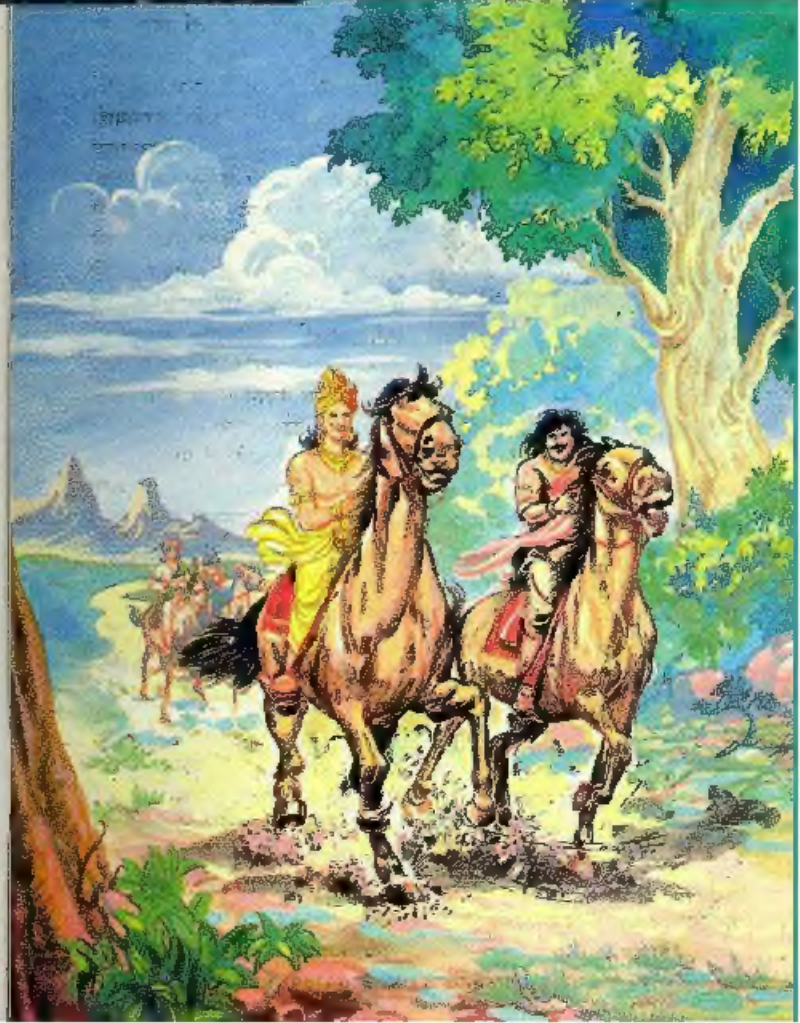
"काय वदतं आहे?" प्रधानमन्त्र्याने काळजीने विचारले.

"राजकुमाराच्या हुक्माने काही सैनिक अशोकला जडवत आहेत. युवराज अन् त्यांच्या सेनेवर ते दगडफेक करत आहेत!" घाबरा झालेल्या एका सैनिकाने वार्ता दिली.

"हे भगवान! असंशा वेळीही राजकुमारांच्यात झगडे?" म्हणत राजपुरोहिताने दुःख प्रकट केले.

सेनापतीच्याच जवळ एका टेकाशवर बुभे राहून ते ओरडू लागले, "आपला कोषाही सैनिकाने अशोकला जडवू नये. जो आज्ञापालन करणार नाही, त्याला फाशीची शिक्षा देण्यात येईल."

राजकुमारांची अशोकरच काही दलनायकांना अगोदरच बसिसे जगैरे दिलेली होती, त्यामुळे काही सैनिकांनी अशोकला अडवायचा प्रयत्न केला. अशोकमागे

मलरावी सैन्य असल्याची त्यांना कल्पना नव्हती. यशने आज्ञा दिली की, "अशोकला अडवायचा प्रयत्न करणारांना मारून टाकले जाईल."

सेनापतीही जोरजत राहिला की, "जापल्या सैनिकांनी अशोकच्या राजगडावर तत्पर व्हावे."

"नारही राजकुमार सुशेन येण्याची वाट पहात आहेन. ते अशोकचा ड्रेप करतात हेही मला माहीत होतं. पण असल्या वेळी ते इतकं पाप करायला शूरुक्त होतील याची मी कल्पनाच केली नव्हती." प्रधानमन्त्री म्हणाला.

"अग्निस्कारांनी वेळ झालेली आहे. काय करावं हे आता कळत नाहीय." पुरोहित स्वतःशौच बंदबंदत होता. इतक्यात अशोक तेथे पोचला.

"सुवराजांचं स्वागत असो. कशा वेळी आपणाला असल्या परिस्थितीला तोंड द्यावं लागलं, याचा मला खेद वाटतोय. आपण सकुशल पोचलात हे नरं झालं. आम्हाला संतोच आहे." प्रधानमन्त्री म्हणाला.

"जापल्या पित्याच्या शरीराला अग्नि

दा." राजपुरोहित अशोकला म्हणाला. थोड्याच वेळाने तो संस्कार पार पडला.

"सिंहासन रिकामं राहणं भुचित नव्हतं. राजाच्या कितेला अग्नि देणाराच सिंहासनाचा भुक्तराधिकारी बनतो. आजच राजा आपणाला राज्याभिषेक व्हायला हवा. आवश्यक ती व्यवस्था करण्यात आलेली आहे." प्रधानमन्त्री म्हणाला.

"मी राज्यकारभार संभाळीन. पण राज्याभिषेक समारंभ आताच नवो. शूर अशिकारी, प्रमुख व्यक्ती अन् सामन्त सर्वजण यासाठी राजा आहेत की नाहीत, हे मला अगोदर कळायला हवं." अशोक गंभीर आवाजात बोलला.

"आपलं बोलणं आपल्या बुद्ध मनोप्रवृत्तीला साजेसं आहे." प्रधानमन्त्री कौतुकाने बोलला.

थोड्याच वेळाने सभेजून चुकले की अशोकला मारायला आलेले सर्वजण चार राजपुत्रांसह - मारले गेले आहेत. राजभवनात शोककळा पसरली. परिचारिकाही दोन स्वताच विलाप करू लागल्या.

क्रमशः

गुरु दक्षिणा

दुर्गनिश्चयी विक्रमराजा पुन्हा त्या जुन्या ज्ञातवाजवळ गेला; फान्दीबलून पेट काढून आपल्या खांद्यावर टाकले अन् मौन धारण करून तो स्मशानाकडे निघाला. इतक्यात प्रेसात निवास करून असणारा वेताळ बोभू लागला, "माझं म्हणणं तू ऐकत का नाहीयस, हे कळत नाही मला राजा! माझा यत्न कमला स्वार्थ नाही, तेही तुला छान माहीत आहे. की तर तुझ्या भक्त्यासाठीच सांगत आहे ना? जाणून-बुजून आपले प्राण संकटात का लोटत आहेस? तू पहातस आहेस की इथे विषारी साप, भूत-प्रेत अन् कोणत्याही क्षणी तुझ्या मृत्यूला कारण बनतील असे भयंकर प्राणी आहेत! तुझ्या निर्भयतेचं अन् आग्रहोपणाचं मला मोठं आश्चर्य वाटत आहे. कदाचित कोणी मित्र, कोणी मित्र राजा किंवा तू ज्यांच्याकडून विद्या मिळवलीस अशा कोणी गुरू तुझ्याकडून

वेताळ कथा

आपलें काम साधून देवू पहात असावा आपला प्राणपिय मित्र विदा कोणी दास्त राजा यांच्यासाठी तु हे काम करत असशील तर मी तुला दोष देणार नाही एण तुला विद्यादान देणारा गुरूसाठी तु हा विडा चुचलला असशील तर सात्र तुला योग्य अयोग्य यांचा विचार करायला हवा. माझ्या दृष्टीन ते विवेकपूर्ण काम ठरेल विद्या देणाऱ्या गुरूला प्रत्येक शिष्य, शिक्षण समाप्तीच्या वेळी गुरुदक्षिणा देताच. यानंतर गुरून शिष्याकडून आणखी काही मिळवण्याची आशा करण गैर आहे. गुरूला दक्षिण देण्यासाठी शिक्षाला अवास्तव श्रम करावे लागणही अचित नव्हे. काही गुरूंच्या मागण्या अवास्तव असतात मागणीच्या मागे त्यांचा वाईट स्वभाव दडलेला असतो बुदाहरण म्हणून मी तुला अपासक

नावाच्या गुरूची गोष्ट सांगतो. नीट लक्षपूर्वक ऐकलीस, की तुझा थकवाही दूर होईल अन् तुला काही बोधही मिळेल” वेताळ गुरू अपासक याची गोष्ट सांगू लागला.

खूप जुनी गोष्ट, बदरिका वनात एक सुप्रसिद्ध गुरूकुल होते. गुरून नाव होत अपासक. कोणीही त्याच्याकडे आला, तरी तो त्याचा शिष्य म्हणून स्वीकार करी. अन् ज्याच्या त्याच्या आवडीप्रमाणे त्यांना शिक्षण देई.

अपासककडे विद्या प्राप्तीसाठी कसली मर्यादा नसे शिष्याला वाटेन तितका काळ तो शिकू शकत असे आणि तुम्हे वेन्हा गुरूची परवानगी घेऊन निघून जायू शकत असे काही शिष्य केवळ एकादच वर्ष शिकत, तर काही कितीक वर्षे विद्याभ्यास करत रहात

“शिक्षणाचा आरंभ होतो पण अन्त कधीच होत नसतो गुरू म्हणून, मला जिवक अन् जे माहीत आहे, ते मी आपल्या शिष्यांना शिकवतो. त्यांना शिकवता शिकवता मी ही काही नव तरीन शिकत असतो; आपलें ज्ञान वाढवत असतो विद्याभ्यास हाच माझ्या जीवनाचें लक्ष्य आहे, त्यासाठीच मी हे गुरूकुल चालवत असतो. आपलें जीवनाचें ध्येय दृष्टीमगोर ठेवून ज्याला जिये, जितकें ज्ञान मिळवायचें असेल, ते त्याने मिळवावें. हा निर्णय तर तुमच्याच हाती आहे” असे अपासक आपल्या शिष्यांना म्हण.

शिष्य जोपर्यंत गुरूकुलात असत, तोपर्यंत त्यांना शारीरिक श्रमही भरपूर करावे लागत; शिक्षणाचा तो एक अनिवार्य भाग असे. गुरूकुलासाठी आवश्यक भाजीपाता, फळे-कुले याची व्यवस्था शिष्यांनाच करावी

लागे, ती त्यांचीच जबाबदारी मात्ली जाई. रहाण्याची जागा व अन्य साऱ्या आवश्यकता सोयी वगैरे शिष्यांनाच पहायच्या असत अपासक म्हणे की, “शिष्याचे श्रम होच त्यांची गुरुदक्षिणा”

रंजन व भंजन नावाच्या दोन शिष्यांनी एकदा या गुरूकुलात प्रवेश मिळवला. ते दोघे म्हणाले की, “गुरूजी, आम्ही मुख्यत वैद्यक विद्या मिळवण्यासाठी गुरूकुलात आलो आहांत आपली इच्छा आहे की, जसेल तितक्या अवकर विद्याभ्यास पूर्ण करून परत जांव इतर शिष्यांप्रमाणे शारीरिक श्रम करण्यासाठी आमच्यावर दबाव आणू नये, यासाठी आपला सहयोग मनेल, तरच हे जसेल, इवे असपर्यंत सारा वेळ विद्याभ्यासातच पालवायची जाणची इच्छा अन् आपणाकडे विनंती आहे.”

अपासकने त्यांची विनंती मान्य केली, त्यामुळे अन्य शिष्य विवून गुरूकडे जाऊन म्हणाले, “सर्वांसाठी सारखेच नियम असायला पाहिजेत. सर्वांना एकसारखाच न्याय मिळावा. आपण हा जो पक्षपात करताय, तो अचित आणि न्यायसंगत आहे काय?”

त्यांच्या या मागणीला हसत अपासक म्हणाला, “रंजन आणि भंजन यांनी प्रथमपासूनच खूप श्रम करून आरुध्य घातवलय आता त्यांच्यात विद्याभ्यासाची इच्छा अत्यंत झालीय. तुम्ही तर शारीरिक श्रमना अनभिज्ञ आहांत, यासाठीच तो तुमच्या शिक्षणाचा अनिवार्य भाग आहे रंजन-भंजनला त्यातून मुदत दिली गेली आहे.”

सरीही आपली तक्रार मांडत शिष्य म्हणाले, “सुरुवातीला तर आपण म्हणालात की, शारीरिक श्रम होच माझी गुरुदक्षिणा आहे; अन् आता म्हणताय की तो विद्याभ्यासाचाच एक भाग आहे? आपलें हे बोलण तर आमच्या आकलनापलिकडे आहे रंजन भंजनकडून आपण गुरुदक्षिणा नाही घेणार?”

“प्रत्येकाकडून गुरुदक्षिणा घेईनच, शारीरिक श्रम जे करत नाहीत, त्यांच्याकडून ती दक्षिणा घेईन, तो अंगदीच सामान्य नसलेल सामान्य शिष्य ती देवूच धाकणार माझे विद्याभ्यास संपल्यावर रंजन भंजनला शारीरिक श्रम न केल्याकडून नक्कीच पश्चात्ताप वाटेन. दुःख होईल” गुरू म्हणाला गुरूजी जो निचार करतात, तो सोपवत

असतो अन् मराच ते निर्णय घेतात, ही गोष्ट शिष्यांना चांगलीच ठावूक होती, त्यांच्या श्रुतप्रामुळे ते पुढे झाले आणि निश्चिन्त होऊन निघून गेले. तीन वर्षे निघून गेली. एके दिवशी रंजन भजन गुरूला भेटून म्हणाले "गुरूजी, आजवर आम्ही जेवढे शिकलो तेवढे आम्ह्या श्रुतार्जाव्येसाठी पुरेसे आहे. आम्ही एवढ्यावर सतुल आहोत. आता आम्हाला परत जयची परवानगी द्या."

"मला श्रुतदक्षिणा न देताच जाणार तुम्ही?" श्रुपासकने विचारले

दाघेही शिष्य आता घाबरलेच. त्यांना विचारले, "आपली काय अपेक्षा आहे?"

"इतर शिष्यांप्रमाणे तुम्हीही शारीरिक भ्रमंजना भिन्न त्यांच्याकडे शिकायला जायच नाहीत. पण असे मानून जातं की, त्यांच्याकडे वैद्यक शिक्षणाच्याचा श्रुपाय-पोजना अचूक असते, मी आपल्या मुलीचे तुरुप्याशी लग्न लावून देईन. दोघ मिळून

काही केलं गहीत, माहसाजवळ तुम्ही तीन वर्षे शिकलात ते काही सर्वसाधारण शिक्षण नव्हे. तुम्ही आता आपापल्या ठिकाणी जा, आणि वैद्यकी चाखू करा. बरोबर एक वर्षांनी मी तुमच्याकडे येईन प्रत्येकाने तेंव्हा एक लाख अशफर्या श्रुपला हव्यात मला, तीच माझी गुरुदक्षिणा!" श्रुपासक म्हणाला

"एकाच वर्षात लाख अशफर्या? आम्हाला शक्य होईल का ते?" "मुलांनो, या देशाचा राजा प्लवंग कसल्याचा विविध रोगाने पछाडलाय आबपर्यंत त्या रोगाचं औषध कोणी शोधू शकला नाही, आपल्या आश्रमात मीही त्या अज्ञानीचा नोडगा शोधायचा प्रयत्न केला. प्लवंगच्या रोगाचा बरोबर श्रुपाय करणाराला लाख अशफर्या द्याम मिळेल, तुम्ही जरापेले प्रयत्न जालू ठेवा, जिद्दीने प्रयत्न केलेत, तर कोणतही काम अबाध्य नाही." गुरु त्यांना म्हणाला,

रंजन आपले नगर भ्रुवनगिरी येथे परत गेला. विषया प्रमुख वैद्य चंडीदास याला भेटून तो म्हणाला, "राजा प्लवंगच्या आजाराला योग्य औषध शोधून काढण्यासाठी मला तुमची मदत हवी अक्षीस आपण दीघं अर्धे अर्धे वाटून घ्या."

चंडीदासने रंजनबद्दल माहिती मिळवली आणि त्याला म्हणले, "तु श्रुपासकचा शिष्य ना? ते तर म्हणून आहेत! श्रुपसे विद्यार्थी शारीरिक भ्रमंजना भिन्न त्यांच्याकडे शिकायला जायच नाहीत. पण असे मानून जातं की, त्यांच्याकडे वैद्यक शिक्षणाच्याचा श्रुपाय-पोजना अचूक असते, मी आपल्या मुलीचे तुरुप्याशी लग्न लावून देईन. दोघ मिळून

आपण वैद्यकी करू. पाश्र्म परेल घेनाचा!"

चंडीदासच्या या प्रस्तावावर रंजन खूब तर झालाच, पण मुख्यत तो राजा प्लवंगच्या रोगाबद्दलच विचार करत होता त्याने पुन्हा एकदा चंडीदासला त्या रोगाबद्दल विचारले

"हा एक विविध रोग आहे. त्याच औषध शोधायला माझाही विचार होता. पण वैद्यकशास्त्रात कोणत्याही औषधाचा गुण जाणण्यासाठी प्रयोग करावे लागतात, अशा रोगात एकादा सामान्य माणूस आचारी असता, तर मी त्याच्यावर प्रयोग करून पाहिला असता. पण इथे तर प्रत्यक्ष राजाशी गाठ आहे! काही चुक घडली तर दोघांचे बुडवले जाईल मी त्यामुळे त्या दिशेने काही विचार किंवा कृति करायला कोणी तयारच नाहीय, असेपणा यातच आहे, की कोणी यासाठी आपली बुद्धी खर्ची घालू नये." चंडीदास बोलला.

रंजनने चंडीदासच्या मुर्तीशी विवाह केला आणि सासुराजाकडे मिळून वैद्यकी करू लागले रंजन श्रुपासकचा एक अंशुल शिष्य असल्याबद्दलचा चंडीदासने खूप प्रसार केला त्याची चिकित्सा पद्धत अपूर्व असल्याचे पसरवले, चंडीदासने श्रुपासकची एक मली मोठी तसबीर आपल्या घरात सरकावली, अन् त्याच्या महानतेबद्दल येणाऱ्या प्रत्येक रोग्याशी बोलू लागला. त्या तसबिरीला प्रणाम करूनच दोघे कामाला सुरवात करत.

रंजन 'श्रुपासकचा शिष्य' म्हणून प्रसिद्ध झाला त्याची रोग-चिकित्सा सफल होत राहिली त्यामुळे ऐगी त्याच्यावर नेहमी प्रसन्न राहता, त्याची प्राप्तीस वाटू लागली. वर्षांच्या

आतच तो एक लाख अशफर्या जमवू शकला.

मध्यल्या काळात भजनही आपल्या गावा पवनागिरीला पोचला. त्यावेळी त्याच्या घराजवळच्याच नन्दन नावाच्या तरुणाला भुताने अंघाटले होते प्रवाल नावाच्या एका भूतवैद्याला त्याच्या श्रुपचारासाठी बोलावण्यात आले पिंपय फळत्यानन्तर भजन नन्दनच्या मातापित्यांना म्हणाला, "तुमच्या मुलाला भूतनीत काहीही लागलेत नाहीय. काही रसावनंमुळे त्याची बुद्धी या स्थितीत आलेली आहे. त्या प्रभावामुळे त्याची वागणूक अशी घडत आहे. आवश्यक ती औषधयोजना करून एका आठवड्यातच मी त्याला खळबडीत बरा करीन पहा, तो पुन्हा अगदी सामान्य माणूस वनून जाईल" पण नन्दनच्या मातापित्यांनी त्याच्यावर विश्वास

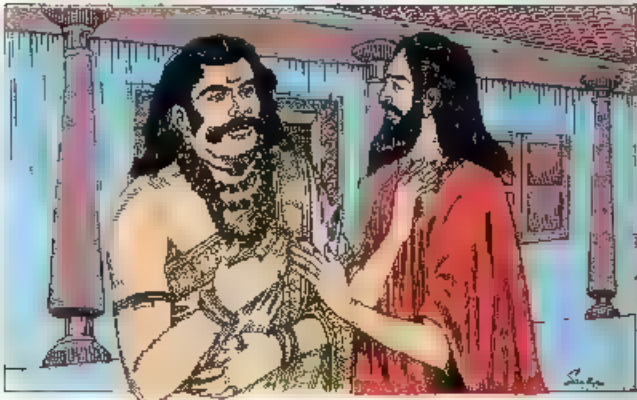
येवला नाही. त्यांनी प्रचालला हे बोलणी सांगून त्याचा सत्ता विचारला भयंकर गर्जना करून प्रचाल म्हाणाला, "कालभैरव चिडतो आहे पहा तो कोण वगैरे आहे, त्याला पाठवा माझ्याकडे."

भजन आणि प्रचाल दोघही भेटले शोडा वेळ त्याच्या काही वाद झाला भजन बुद्धिशास्त्री असून तो मोडत असलेले मुद्दे खरे असल्याचे प्रचालने ओळखले. तो वाद खावाजात म्हणाला, "असे पहा, सामान्य वैद्यापेक्षा भूत-वैद्याची कमाई जास्त असते, पण सरी गोष्ट म्हणजे या वैद्यकामुळे ज्या हांगाच्या रोग्यांची संख्या नमण्य असते, आपण दोघांनी एकत्रपणे रोग्यांची चिकित्सा केली तर आम्हाच्या शोडीपुढे माफी सारे वैद्य टिकूच शकणार नाहीत. मी आपल्या मुनीचं तुल्याशी लग्न सांगून देतो. सधसे जावई मिळून हा व्यवसाय सभाळू."

या भुपाय भजनलाही आवडला. प्रचालचा श्राव आणि मोठेपणा भजनने कबूल केला, अन् त्याचा शिष्य बनला. एका आठवड्यातच चवन सडखडीत बरा झाला. त्यामुळे अन्य लोकांचाही या गुरुशिष्यांवर विश्वास बसू लागला.

दोघे एक झाल्यापासून कोणत्याही रोगाला ते 'सध्याच्या हवेचा दोष' असे म्हणून एकाच्या पूजेचा भुपाय सुचवत. त्या निमित्ताने रोग्याकडून ते खूप पैसे मिळवत. पूजेचा प्रसाद म्हणून भजन औषधे देई, त्यामुळे रोगी बरा होवून जाई लोकांना वारे की, भजनसारखा कोणी वैद्य या पुरूषांतलाबर दुसरा नाहीच' दिवसेंदिवस त्यांच्याकडे येणाऱ्या रोग्यांची संख्या वाढत राहिली.

अशा प्रकारे सहाच महिन्यात भजनने लाख अशफर्मा बयबल्या पण कधीही, कुठेही त्याने 'आपण भुपासकचा शिष्य असल्याचा' मुद्दे

केला नाही भुपासकच्या नावाने प्रचालचे पिढळ भुपडे पडेल म्हणून भुपासकबद्दल त्याने गुप्तता राखली इतकेच नव्हे तर भुपासकला गुरुदक्षिणाही द्याची त्याची इच्छा नव्हती आपण भुपासकचा शिष्य असल्याचे लोकांना कटु नये अशी त्याची इच्छा होती भजनची धास्ती जतम असली, तरी पवनगिरीत त्याच्या नावाला महत्त्व नव्हते, बरेचसे लोक त्याला 'मानिक' मानत.

एका वर्षातनंतर भुपासकने दोन्ही शिष्यांना आपण येत असल्याचे कळवले, त्यांना नकी दिवस व कळवता प्रथम तो पवनगिरीला पोचला, आणि भजनबद्दल त्याने पूर्ण माहिती गोळा केली त्याला समजले की, भजन भूतवैद्य बनून पैसा मिळवण्याच्या मार्ग लागला आहे, जख्मीपेक्षा जास्त धन जमवत असून तेच त्याचं एकमात्र शुद्धि बनलेले आहे. त्याला भेटण्यासाठी भुपासक त्याच्या घरी गेला असता आपण घरात नसल्याचे त्याने खोटेच कळवले त्याचा सामरा प्रचाल म्हणाला की, "तुमच्या खावंत जावई माझ्याशी कधीच काही बोलला नाही."

"मी भजनचा गुरू आहे, त्याच्याकडून माझी जी गुरुदक्षिणा येण होती, त्यापेक्षा अधिकच पोचली मला. त्याला सांगा की मी खूप खुश झालोय." असे सांगून भुपासक तेथून निघून पवनगिरीला गेला.

रजनने गुरुदक्षिणेच्या लाख अशफर्मा रजनने भुपासक त्याला म्हणाला, "वैद्यकी करून इतक्या थोड्या अवधीत तू अपार धन मिळवलेस, असहाय रोग्यांना लुटूनच हे शक्य होतं, हे धन मला

मको. वैद्यकी करण हा एक धर्म असतो, ही गोष्ट तू विसरलास वा धर्माची तू पूर्वा केली नाहीस, एकाद्या दिवशी नांगल्या मर्याने धन मिळवून तू मला दक्षिणा देशील अशी अशा मी जाळगतो. तुला गोष्ट सांगायचीय- आपल्या दोन्ही शिष्यांचे जीवनमार्ग मी ओळखून चुकलोय, म्हणूनच राजा प्लबंगची भुपाययोजना मी सहा महिन्यांपूर्वीच सफलतेने पाद पादलीय. लाख अशफर्मा कमवायला तुला अता ती वाटही बंद झालीय. 'तेथून निघून भुपासक गुरुकुलात परतला.

विक्रमराजाला इतकी गोष्ट सांगून वेताळ म्हणाला, "राजा, ईश्वरी, मत्सर इत्यादी दुर्गुणांच्या वादहारी जाणाऱ्यांची वामाणुक कधी कधी फार विचित्र घडते भजनने तीन वर्षे गुरूकडून विद्या मिळवली. भूत वैद्यकाची

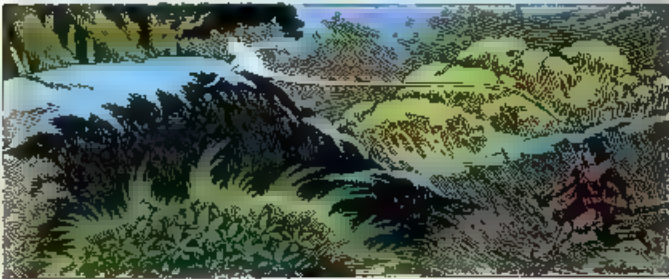
महत धेवून त्यानं भरपूर धन मिळवलं, पण आपल्या बुरुचं नावही घेतलं नाही, असल्या विश्वासघातकी भंजनला त्यानं भाफी दिली बन् 'अपेक्षेपेक्षा आस्तच गुरुदक्षिणा मिळाली' असं म्हटलं. अन् त्याचं अपासकनं रंजननं पुढे केलेली गुरुदक्षिणा नाकारली, तो तर आपल्या गुरुच्या तसविरीची पूजा करत असे, सर्वाना 'आपण अपासकचें शिष्य' असल्याचं सांगत असे तरीही त्याला अपासकनं 'लुटालं' म्हणून त्याची निन्दा केली, भंजनबाबत तो संतुष्ट होना अन् रंजनबाबत असंतुष्ट! गुरुच्या या वागण्याचं आश्चर्य वाटतंय मला अशी दुष्टपी वागणूक त्यानं का केली? महत्या शोकाचं अन्तर जाणूनही ते सांगायचं नाकारलंस, तर हं राजा, तुझ्या मस्तकाची छकलं होवून पडतील."

शंकाविरसन करत विजयराजा म्हणाला, "अपासक घत्ताचा लोभी नव्हे, आपल्या शिष्यांचा संवा-धर्म पहायची त्याची इच्छा होती परंतु 'राजाच्या रोगासाठी आपल्याला औषध क्षांधायचं आहे' ही तोह रंजन विसरूनच गेला, आपला लंघ धर्म विसरून तो कसोशीनं वैशांच्या मागे लागला, एका वर्षाच्या

आतच त्याने लाखो मिळवलं हा त्याच्या अतिलोभ्याचा परिणाम! ओकांना वैद्यक समजावायना आणि सन्मान व मत्स्वराच्या साह्यानं धन मिळवायला हवें, रोग्यांना सत्ताकृत अधिकाधिक धन मिळवणं बरोबर नव्हे! असलं काम वैद्यकशास्त्राला कर्ताकित करतं, अपमानित करतं यासाठीच अपासकनं आशा व्यक्त केली की, रंजननं त्या पातळीवर पोचून गौरवप्रद दक्षिणा आपल्या गुरुला द्यावी आता राहिला भंजनचा प्रश्न! तो तर दुष्टच होता, अत्यन्त पवित्र असं वैद्यक शास्त्र त्यानं भूतविरोधी जोडलं, असल्या स्वार्थी अन् शोकेन्नाजाला अपासक 'आपला शिष्य' कसा म्हणलं? त्यामुळेच त्याने रंजनला त्याचा सासरा प्रवाल याच्या हस्ते कळवले की, 'मला अपेक्षेपेक्षा आस्त मोठी दक्षिणा प्राप्त झालीय, हे सर्व पाहून त्वष्ट होतं की, अपासकमधे ईर्ष्या, द्वेष, मत्सर इत्यादी दुर्गुण मुळीच नव्हता."

अशा प्रकारे राजाचं मौन भंग करण्यात सफल झालेला चेलाळ पुन्हा प्रेतासह गायब होवून झगडवर जावून बसला.

आध्या - 'अमुषा'ची रचक

समुद्रकिन्यावर सहल - २५

शाही नगर कलकत्ता

अर्चनांकन भीमा नगर • चित्रकला • गीतब सेन

पश्चिम बंगालची राजधानी कलकत्ता हे भारताचीन कृष्णच प्रामांकाचं मोठे शहर होय. आधुनिक युगात सातू शताब्दीच्या पहिल्या दशकापर्यंत ते भारतीय राजधानीही होते. त्याला अनुरूप अनेक त्याचे रूप वैभव होते कलकत्त्याचे जनरल पोस्ट ऑफीस इन्फ्रे ब्रिगे श्राव्हे, तिथे इंग्रजांनी भारतातला आपला पहिला किल्ला बांधला होता. हा किल्ला १७५६ मध्ये बंगालचा नबाब सिराजुद्दौला याने शुभवन्त केला, त्याकाळीन 'ब्लॅक होल' घटनेही त्याच वेळी कळली होती, असे सांगितले जाते की त्यावेळी १२६ इंग्रजांना इम्री अझीच्या एका कोठडीत बन्द करून ठेवले होतं, आणि थोडा काळानामुळे ते मर गेले. पोस्ट ऑफीसच्या इमारतीच्या बसये कॉप्याला एक काळ्यासंगमर वरची एक फरशी लावलेली आहे अन् त्यावर या घटनेची बरोबर जगाय दाखवलेली आहे.

यानंतर इंग्रजांनी गोविल्लपुर येथे नवीन किल्ला बांधला हा किल्ला जुन्या किल्ल्यापेक्षा कास्त विशाल व युजेय होता त्याचे नाव इंग्लंडचा राजा तिसरा किल्ल्याच्या नावावरून फोर्ट विल्यम' असे ठेवण्यात आले, या किल्ल्यावर काहीही कोणत्याही क्षुने लह्या केला नाही. आजवर काही कोणत्याही क्षुनेर बंदूक वाहतयला येवी नाही, असं हा हिन्दुस्तानातला एकमेव विक्रान किट्टा होय.

किल्ल्याच्या चारही बाजूने मैदान साफ केले गेले, अशा प्रकारे चार कि.मी लांब अन् दोन कि.मी रुंद अशी नेमबाजीच्या सबलीसाठी केलेली रियासी जागा 'गोळीबार मैदान' म्हणवली जाते, जगात कोणत्याही शहरात इतके मोठे खुले मैदान नाहीय.

सुप्रसिद्ध ईटन गार्डन जिथे क्रिकेट संघेस खेळण्या जांतात- या मोठ्या मैदानाचाच एक भाग होय. भारताच्या

पहिल्या क्रि.स.३ मधेच रथाभावा १७५० मध्ये ये मैदानातच झाले

रायल कलकत्ता गोल्फ क्लब, भारतीय फुटबॉल संघेले/तामोपाट शयंत अधिक विजय प्राप्त करणारा 'मोहन बागान फुटबॉल क्लब', जे भारतमचे सर्वात तास्त लावीच रेसकार्स असणारा रायल कलकत्ता रफ क्लब हे सर्व या मैदानाच आहे

ईश्व गार्दन्स

चौरंगी स्ट्रीट

विकटोरिया मेमोरियलच्या निर्मितीला १५ वर्षे तपली आणि ते १९५१ साली पूर्ण झाले. त्यावेळी महाराष्ट्राची व्हिक्टोरिया (मृत्यु १९०१) च्या स्मृतीपोषार्थ वारसी कल्पना केली होती अन् काही काळी गमला 'ब्रिटीश राज्य'चा राजमहान असेही म्हटले जाई.

राजस्थानातील मकरना येथील संगमरमरपाने बांधलेली ही इमारत नैदगाण्या येथे सीमेंटर आहे.

भारतातला पहिला व आतापर्यंत एकमात्र धुवारी रेल्वे मार्ग मेट्रो हा कलकत्त्यातच आहे. १६ कि.मी. चाहा मार्ग टोलींगल व दसदस पॉयन्ट जोडतो.

मुंबरी रेल्वेमार्ग

वालीभाता ही कलकत्त्याची आंध्रेशाची देवता काहीघाटावर, कालीमंदिरा जवळच स्वर्गीय बंदर येथेहोते. सडकेवर घरण्या अनाथांसाठी पसिलेअनाथालय 'निर्मलहृदय' याची स्थापना केले. निळ्या किनारीची सफेद झाडी नेसलेल्या, मंदराच्या मिशानरीज और चॅरिटीच्या नव शहपतील गरीब रहत्यांत स्वामलेच्या अनाथालयात सेवाकार्य करत असलेल्या कैंगहाही पहायला मिळतात.

कलकत्त्याची

चौरंगी स्ट्रीट' हा आता 'जवाहरलाल नेहरू मार्ग', असे म्हटले जाते. रॅस बत्तीची व्यवस्था करण्यात आलेला हाच भारतातला पहिला रस्ता. १८५९) होरांग, चाळीस वर्षांनंतर कलकत्त्याला 'किंगची प्रकाश मिटणारे पहिलेभारतीय शहर' असा मान मिळाला,

शहीद स्मारक

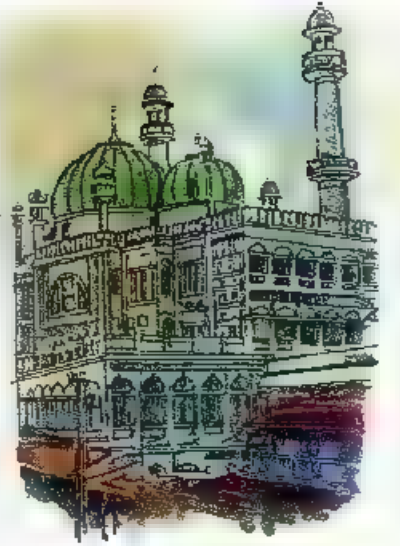

व्हिक्टोरिया मेमोरियल

दृश्ये

४६ मीटर जुंबांचे शहीद स्मारक सरे सर १८२३ पछे ईंग्लंड सेनापती डेव्हिड ऑकर लोनीच्या स्मृतिपोषार्थ बनवले गेले होते. झालपासून कर्णधेनू शमीलदात २२३ पायचा आहेत. ऑकरालांमोने वापळपुढात दृश्य सनेचे नेतृत्व केले होते.

नाझीबा मशिदीची निर्मिती १९२६ साली झाली. ही मशीद सफाई अवजराच्या मकबराच्या (सिकंदरा, शरणरा) प्रतिकृति प्रमाणे बनवली. जवळ ही कलकत्त्यातील सर्वात विशाल मशीद होय. यात एकाच वेळी १०,००० माणसे समाज पाहू शकतात.

नाझीदा मशीद

राष्ट्र चिन्हाही पश्चिम बंगाल सरकारचे सचिवालय आहे. मुकुट ही इमारत ईस्ट इंडिया कंपनीच्या कारकुनांच्या (रायटर्स) रहाण्यासाठी बनवली गेली होती. १८८० साली हिचे नूतनीकरण करण्यात आले होते.

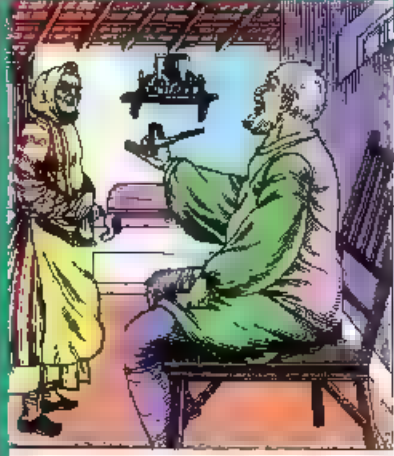
बंदर येरा

तुझी म्हणूनच बकरीला गाय म्हणत आहेस.”

“वे असेल, ते असेल! तु आपला रस्ता पकड!” असे म्हणत म्हातारी पुढे निघाली, पण तिचे मन अशान्त होते. सगळेजण यादीला बकरी का म्हणत जाहेय हे फळेना तिला!

विचार करत ती बाणखी पोली पुढे गेली, तोच तिसरा चोर तिच्या जवळ येऊन म्हणू लागला, “सामूबाई! विकणार आपली बकरी? वीस रुपयांना व्यायला तयार आहे मी!”

“शेवटी ही बकरीच आहे तर! काहीतरी जादू झाली असावी अस वाटतय! गाय घेऊन तर निघाले होते घडून!” म्हातारी हुतपुतत राहिली.

“सासू! काहीतरी झालंय जप तुला. तुझ्या कुडीत, बुद्धीत काही बोक बुत्पन झालाय. वीस रुपयांना देऊन दाक घेता अन् घरी जाऊन हातपाय ताणून झोपून जा.” तो तिसरा बोलला

“एकान तीस रुपय दंयू कंले, तर दुसऱ्याने पंचवीसला मरगितली. अन् आता काय विमात विकू? तोंड दे आणि चालू लाग!” म्हातारी म्हणाली.

“बरं तर बकरी तीसची नाहीच आहे. तरी घेतो मी ती! म्हातारी आहेत नं तुला आणखी चालवायचं नाही शकशील” तिसरा चोर बोलला.

बुद्धी आपली गाय तीस रुपयांना विकून घरी परतली. घडले सारे तिने नकऱ्याला सांगितले. चोराचे वर्णन ऐकताच म्हाताऱ्याने थोडखले की, ते निघे शेजारगावचेच सैतान आहेत म्हातारीला नो म्हणाला, “वडेल ते वडल, पुढे काय करायचं, ते मी पाहून घेतो.”

बुद्धा बाहेर गेला अन् एकसारखे दोन ससे खरीदून घेऊन आला एक ससा त्याने टोपलीन बंद करून घरात ठेवला अन् दुसरा आणखी एका टोपलीत बरोबर घेऊन बायल्या बायकोला म्हणाला, “ए घनू! आज आपल्याकडे पाहुणे येणार आहेत, नघातल्या चपात्या, खीर अन् गरम गरम बदकाच रास तयार ठेव. मी घरी परतल्यावर ज्ञान काय बनवलं आहे?” असें तुला विचारीन. तू सांग की, ‘सज्जन सांगितलं नसं बनवलय सगळं!’ असें सांगून तिला पुन्हा एकदा सर्व सांगून नीत भुत्तर झायला बजावून तो निघून गेल्या शेजारगावी पोचता पोचता तीनही चोर

दाख्खा अड्ड्यावर दाख पिळून मजा करताना त्याला दिसले. बुद्ध्याला पहाताच ते तिघे त्याला म्हणाले, “अरे बुद्ध्या! तुझ्या बायकोला गाय अन् बकरीतला फटक ही कळत नाही,” ते त्याची चेष्टा करू लागले.

“साक्ष्या बायकोबद्दलच बोलताय नं? तिची माठी बुद्धी नाही झालीय. बुद्धी काम नाही करत तिची, पण म्हणून काय झालं? स्वयंपाक करण्यात तिची बरोबरी कोणीच नाही करू शकणार,” बुद्धा म्हणाला.

एक चोर म्हणाला, “बरं झालं, निदान एक काम तरी नोट घेतय तिला!”

म्हातारा मोठ्या विचारात पडल्याचे नाटक करत पुटपुट जागला, “आज काय बनवायला सांगू बरं? खीर झावीशी वाटतेय. बदकाच गरम गरम रास अन् मधातल्या चपात्याही हव्या.” हे बोलता बोलता त्याने टोपल्यातला ससा बाहेर काढला अन् म्हणाला, “अरे तू

आता लगेच घरी जा अन् आईला सांग की खीर, बदकाचं मास अन् मधातल्या चपात्या तयार ठेव.” इतके सांगून त्याने सहाला खाली सोडले, त्याने बुद्ध्या भारत पुढेसा मूळालपर केला!

“विकितय वाटतंय सगळं तू सांगितलेलं सगळं तो खरंच बरी जाऊन सांगेत का?” चोरानी विचारले

“का नाही वांगणार? अगदी एवढासा असल्यापासून पाळलाय मी तो अहानपणापासूनच बोलायला शिकवलंमी त्याला. विश्वास नसेल, वर माझ्याबरोबर तुम्हीही चला माझ्या घरी येवायला” बुद्ध्याने त्यांना आमंत्रण दिले

तिघेही म्हाताऱ्याबरोबर त्याच्या घरी गेले. बुद्ध्याने घरी पोचताच बायकोला विचारले, “झाला स्वयंपाक?”

“होड! सज्जन सांगितलेलं सगळं

अनवलंयमी." तो म्हणाली तिने बौध्दांनी जेवण वाढले. म्हाताऱ्याने सजाला सांगितल्याप्रमाणे सारा स्वयंपाक तयार असताना पाहून जोर कसले

तिथे थोडा वेळ आपसात कुजबुजत राहिले अन् शेवटी त्यांनी ससा विकत घेण्याची गोष्ट क्यडली

"ससा विकू? छे, तें नाही होणार!" म्हातारा बोलला चोर हजार रुपये द्यायला तयार झाले, तरीतुझा म्हातारा छिम्मसुद्धा न बोलता बसून राहिला.

"जे इतका हट्ट करतायत, तर विकून टाका न ससा! पैशाची फार गरज आहे, असं म्हणत होता न?" बुद्धीने आणह केला

चारी चोर एकमेकाकडं पहात म्हणाले, "म्हातारबाबा, चाबरायचं काही कारण नाही."

शेवटी म्हातार्याने हजार रुपये घेऊन टोफरीमहित दुसरा ससा त्यांच्या हवाली केला. आपल्या गावी परतताना चोर म्हणाले, "आता आधी याला आपण आपापल्या घरी पाठवूया, अन् आपल्या बायकांना आपल्या घरी काय स्वयंपाक तयार हवा, हं कळवू."

त्यांनी एक एक करून सजाला आपली कमर्दिश सांगितली अन् होडून दिले असा वेगाने तपून कुठेचरी पळून गेला.

नंतर तिथेही चोर आपापल्या घरी गेले ससा आलाच नाही, आणि बुद्ध्याने आपल्याला फसवले, हे कळायला त्यांना वेळ लागला नाही तिथेही त्यांच्या घरी जाऊन त्याला शिण्या देऊ लागले.

बोड्या सहनशीलतेने त्यांच्या शिष्या ऐकण्यावर म्हातार्याने विचारले, "हसा सोडण्यापूर्वी तुम्ही त्याच्या अंगावरून हात फिरवलात की नाही?"

त्यांनी लगे न केव्हाचं कळून केले. "बरोबरच आहे! ससाची मुठसर हवा होऊन रोमी असली पाहिजे!"

"सस बाय हवेत बदलून जातो का कधी? वेड तर नाही लागलं म्हातार्या?" चोर रागाने बोलले.

"जो? इतक्या बोड्या मायीचं जर बकरोत रूपान्तर होतं, तर ससाचं हवेत का नाही होणार?" बुद्ध्याने विचारले.

म्हातार्याने आपला काँमलाच सूड घेतल्याचे चांगले ओळखले.

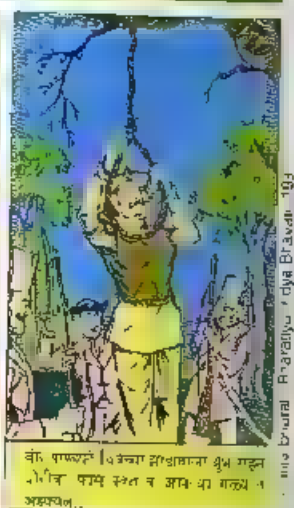
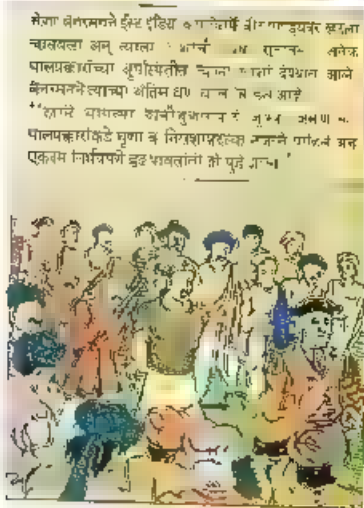
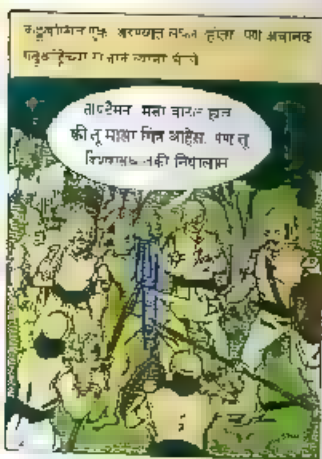
संविधानातील तरतुदी
१
**वीर पाण्डुरंग
कटपोम्पन**
कथे: श्रीगुरु
चित्रकला: गीतम सेन

अठराव्या शतकात 'पांडुरंग' म्हणवले जाणारे सहिलनाडुतील सामंत (जमीनदार) मोठे जलबाज ठरले होते. ते अर्कातचच नव्हताच ते इतिहासी म्हणून अठराव्या शतकात सारा समुल करत. त्यांचे किल्ले बसिले मजबूत असून तेथे लखवण्याचे अनेक ठावे होते. या बाटला पाण्डुरंग वन पारा वसल करायला अधिकार अर्कात नव्हताच ते इतिहासी कंपनीच्या हाती सोपविले.

अर्जुन धौडा आणखो पुढे सरसावला जून
त्याने कौरवांवर वाणांवा वर्षाव केला ओराने
आपला शंख फुंकला. तो श्रुति ऐकून गायी
शेपट्या वर खुचलून परत फिरून घावू
सावाच्या. अर्जुन ज्या कामलाखे आला होता
ते पुरे झाले असे वाटत होते पण तो जंघा
कुर्याधनाशी युद्धात जाणू लागला, तंन्हा सारे
कौरववीर त्याच्या समोर आले अर्जुनाने
त्याच्यातल्या कर्णाला पाहिले, तंन्हा त्याने
अुत्तरला स्थ कर्णसमोर त्याच्या संगीतने
कर्णबरोबरचे सारे पांढे अर्जुनाशी युद्ध करू
लागले, अर्जुनाने त्या सर्वांना हरवले; काहीना
मारूनही टाकले. युद्ध जास्त अटीतटीचे होऊ
लागले अर्जुनाच्या हातून मरणाराच्यात
कर्ण-बंधू शोणही होता. ते पाहून कर्ण
भडकला अन् त्यानेही अर्जुनाशी मजबूतपणे
युद्ध सुरू केले अर्जुनाला हेच हवे हातं
दोघांमधे धनधोर युद्ध होत असताना बाकी

सर्वजण ते पहातच राहिले बराच वेळ
नेहल्यावर कर्ण थकला आणि पाठ फिरवून
निघून गेला
कौरव ल. कुरुक्षेत्रात युद्ध कालाची
वृत्त एत अुत्तरच्या सारिधकलेच हा युद्ध
गारीक केली
कर्ण सारं हटल्याबरोबर सर्व कौरव
वीरांनी एकाच वेळी अर्जुनवर हल्ला बोग
अर्जुनाने त्यांच्यातल्या कुपाचार्यांना निवडून
रथ त्यांच्यासमोर घेववला. प्रथम त्याने
कुपाचार्यांच्या रथाला प्रदक्षिणा घालून मगच
रथ समोर आणला अर्जुनाने शस्त्र प्रक्रम
त्यांच्याशा नसायला नसायला धनधोर
युद्ध झाले अन् शेवटी कुपही पराजित झाले.
ते मारो फिरत्याबरोबर द्रुपद अर्जुनाशी युद्ध
करायला आले, त्यांना विनयाने पणाम करून
अर्जुन म्हणाला, 'सुखर, माझे वनवामान
अनेक संकट शेंतली; खूप कष्ट काढले,

आम्हावर रागानु नका, प्रथम आपण माझ्यावर बाण घालतवा मगच मी आपणाशी युद्ध करीन "

त्याच्या इच्छेप्रमाणे द्रोणांनी बाण चालवला अन् मंतर दोघात युद्ध सुरू झाले खरे तर द्रोणांच्या बगेबगेच्या कोणी योद्धा कौरवसेनेत नव्हताच. अर्जुनाने त्यांना बाण वर्षावात बुडवलेले पहाताच कौरवसेनेत हाहाकार माजला

द्रोणपुत्र अश्वत्थामाला पित्याची स्थिती पहावता, तो अर्जुनावर बाण-वर्षाव करू लागला, अश्वत्थामा नेहून आणि सोडत होता निकडे अर्जुनाने आता आपला रथ वळवला अश्वत्थामाने अर्जुनाला बराच वेळ काबूत ठेवायचा प्रयत्न केला; पण शेवटी अर्जुनच जिंकला.

अशा तऱ्हेने अर्जुन कौरवसेनेवर तुटून पडला असता, कर्ण, दुःशामन आदि कित्यकांनी त्याच्याशी पुन्हा युद्ध केले, पण कोणीच त्याच्यासमोर टिकू शकले नाही ते युद्ध संपादन घडून गेलं; आता भीष्म युद्धासाठी पुढे आले.

दोघांनी एकमेकांवर असांचा प्रयोग केला बराच वेळ युद्ध चालू राहिले. शेवटी भीष्म ब्रह्मशूद्र होऊन रथातच कोसळल्यावर त्यांचा मारथो त्यांना दूर घेऊन गेला.

आता दुर्योधन स्वतः युद्धासाठी पुढे आला, त्यांच्यातही घनघोर युद्ध झाले अर्जुनाने आपला एक बाण दुर्योधनाच्या छातीत घुसवला. हा घाप सहन न होऊन दुर्योधनाने रथ मारो हटवला पळण्याच्या दुर्योधनाला अद्भुत अर्जुनाने खूप टांमणे मारले.

राम घेऊन दुर्योधन पुन्हा परत फिरून अर्जुनाशी लढू लागला. त्याच्याबरोबरच बाकीचे कौरव-बोरही पुढे आले त्याच्याशी युद्ध करता करता अर्जुनाने त्यांच्यावर समोहनाच टाकले. त्याबरोबर सर्वांची अखे गळून पडली आणि सर्वजण ब्रह्मशूद्र झाले.

आता अर्जुन अुत्तरला म्हणाला, "अुत्तर, लगाम होड, मगकर जाऊन पा वीरांच्या पगड्या घेऊन ये, अुत्तराला आपल्या बाहुल्यां माठी रंगोबेरंगी वस्त्रे हवी होती ना! आपण छान रंगोबेरंगी वस्त्र गोळा करूया त्यात बंध कृपाचार्यांची पगडी तफेत आहे; कर्णाची हिरवी, दुर्योधन आणि अश्वत्थामा यांच्या पगड्या निळ्या आहेत. घेऊन ये-त्या मगड्या! " पण मी टाकलेल्या अस्त्राने

भीष्मावर काहीही परिणाम झालेला नाही. कधी हाणार्ही नाही कारण त्यांना तोडणा माहीत आहे. त्यांच्याजवळ गावूच नको त ते जागले सावध आहेत नक्की अन् त्यांचा अपमानही होऊनवे."

अुत्तर पगड्या घेऊन ताबडतोब रथावर चढला. तो जेव्हा या सैन्यामधून जाऊ लागला, तेव्हा भीष्मांनी अर्जुनावर बाण फेकून अर्जुनाला अडवले. अर्जुनाने भीष्मांच्या रथाचे घोडे मारून टाकून त्यांचा बाण वर्षाव थांबवला.

इतक्यात दुर्योधन सावध झाला निश्चिन्तापणे आपल्या त्याला पाहून दुर्योधन आपल्या घोड्यांना म्हणाला, "याला असा जावू का येताय? पहा, तो आपल्या हातून वाचून परत जावू नये."

भीष्म म्हणाले, "अरे, तुझी अकल चरायला गेली आहे का? सर्वांची अस हातातून गळून घडून ते ब्रह्मशूद्र झाले, तेव्हा अर्जुन सर्वांना मारून टाकू शकला असता पण त्यानं तसे न करता तुम्हा सर्वांच्या फक्त पगड्याच काढून नेल्या झाला तेव्हा अपमान पुरे आता आपला पराजय कबूल कर, अन् त्याला मायी घेऊन जावू दे."

भीष्मांच्या आज्ञेवरून आपला पराजय स्वीकारून कौरवांनी परत जायचे ठरवले. त्यांना परत जाताना पाहून अर्जुनाला फार आनंद झाला. त्याने भीष्म, द्रोण, कुप अश्वत्थामा आणि अन्य कौरवींकडे आपले नमस्कार बाण टाकून आपली कुतसता दर्शवली शेवटी दुर्योधनावर एक बाण सोडून त्याने त्याचा मुकुटच बुडवला!

नंतर अर्जुन अुत्तरला म्हणाला, "गावूच प्राण कंटाशी आपणाने त्यांना जांगनाच लाडवेल आपण. गोधनाच रक्षणही केले आता परत जाऊया."

रथ पुन्हा एकदा भीमवृक्षाजवळ थांबला. पांडवांची अखे पुन्हा वर ठेवण्यात आली. आता अर्जुन सारथ्याच्या जागी बसला अन् म्हणाला, "पांडव आजवर त्यांच्याच आश्रयाला राहिले, असं तुझ्या पित्याला कळलं, तर घाबर होतिला त म्हणून त्यांना माग की, तूच कौरवांचा दणवणीत पशाभव केलास; जोरदार बुद्ध केलेस "

"महानुभाव, असं युद्ध माझ्यासारख्या सामान्याच्या हातून होणे वाही! तरीही गेवर आपण अनुमती देणार गली, नावर न-हस्य

रहस्यच राहीन युद्ध मीच जिकल असें मागेन सर्वांना.” अुत्तरने कबूल केले,

”आपण यांला वेळ इथेच आराम करू घाईपाना पाणी पाऊ अन् मद्यमन्धानंतर नगरात परतू. मद्यत्या वेळात पशुपालकांना नगरात पाठवून आपल्या पित्याला निराप दे की, युद्ध तुंच जिकलस.” अर्जुनाने अुत्तरला मझा दिला. इकडे सुशर्माला हरवून विराटराजा नगरात परतला. दरबारातल्या प्रभुय व्यक्तींनी आणि ब्राह्मणांनी त्याचे अभिनन्दन केले.

विराटनं अुत्तरची चौकशी केल्यावर, त्याला अंत पुरातल्या स्त्रियांकडून समजले की कौरव गौधन पाठवून घेऊन गेले. याची मोडवून आपण्यासाठी अुत्तर गेलेला असून बृहन्नडाही त्याच्या मदतीसाठी बरोबर गेला

आहे

ही आठमी ऐकून विराट धाबरला, तो मत्स्याना म्हणाला, “सुशर्माशी युद्ध संपल्यावर जेवढे सैनिक अरलेत, त्या सैन्यांना अुत्तरच्या मदतीसाठी पाठवा. एका तपुसंकाला सारशी बनवून झाला पुत्र गेला आहे तो जिवल तरी असेल की नाही कोण जाणे! प्रथम नीट माहिती मिळवा.”

विराटने अवस्था पाहून धर्मराज हसत म्हणाला, “बृहन्नडा सारशी असताना आपल्या पुत्राच्या कैसालाही धका लावायचं माझस कोणी करू शकणार नाही तो विजयी होअुनच परतेल, आपण निश्चिंत रहावं, पौरवसेलराज काय, पण ज्येष्ठ देव-अतुराचो सेनाही बाबळून पळून जाईन! त्याच्यापुढे विकणारच नाही.”

इतक्यात अुत्तर जिकक्याची अन् कौरवांपासून गायी मोडवल्याची बातमी पोचली. धर्मराज म्हणाला, “अुत्तरच मकुशल पोचण हा शुभसमाचार होय. बृहन्नडा सारशी असताना जिकण, ही माझ्या दृष्टीनं आश्चर्याची बाष्ट नव्हे.”

पुत्राच्या विनयाच्या बातमीने विराटला अयोग आनन्द झाला. बातमी ऐकल्याला त्याने सुवर्णवस्त्र तपेटले आणि राजमार्ग सजवून मंगलवाद्यांच्या गजरात अुत्तरचे स्वागत करायची आज्ञा दिली. नंतर सैरव्हीला तो म्हणाला, “आ फासे वेजून घे, कंकशौ चूत खेळायचंय मला.”

वायं चूत खेळायला बसले. तेंव्हा विराट ककला म्हणाला, “सहितस कंकषट माझ्या पुचले किती महावीरांना एकट्यानेच

तोड दिलं आणि त्यांना पराजित केले यापेक्षा अधिक मला काय हवं.”

धर्मराज यावर म्हणाला, ‘बृहन्नडा सारशी असताना, का नाही जिकणार?’”

विराटला त्यांच्या बोलण्याचा राग आला. धर्मराजला तो म्हणाला, “जेरे अधम ब्रान्धणा! तो नपुंसक कुठे, अन् माझा अुत्तर कुठे त्यांच्यात कसल साम्य? तुझं इतक साहस? काय बोलानं अन् काय नाही, इतकंही कळत नाही तुला? आत्ता एक बार यासाठी क्षमा करतो मी तुला. पण पुन्हा एकदा असलं घाबस केलेस, तर तुझं प्राणच भुडन जातील पहा!”

तरीही धर्मराज शान्तिपूर्वक म्हणाला, “भीष्म, द्रोण, अश्वत्थामा, कर्ण कुपाचार्य यांच्यासारखे महायोद्धे कौरवांकडे वाहेत. अशा योद्ध्यांनी युक्त सनंला इन्द्रही हरवू शकणार नाही, त्यांना हत्वायची शक्ती फक्त बृहन्नडतच आहे. मशी अद्भुत पराक्रमी बृहन्नडा बरोबर असताना आपल्या पुत्रानं युद्ध जिकलं तर ते आश्चर्यजनक नव्हेच. तिच्यामुळेच तो इतक्या वीरांना जिंकू शकला.

अतिशय क्रोधित होऊन आता मात्र विराट आरड्याला, “पुन्हा तेच बोललाम?” अन् त्याने हातगतले फासे त्याच्याकडे फेकले. ते नाकाला लागून कंकला झालेल्या जसमेतून रक्त बाहू लागले. ते खाली सांडण्यापूर्वीच द्रौपदीने ते आपल्या ओंजळीत धरले. नंतर धर्मराजचा अुद्देश ध्यानी वेजून ती एक सोन्याचे पात्र वेजून आली. आता रक्त त्यात साहू लागलं

इतक्यात द्वापपालाची ललकारी आली की, अुत्तर व बृहन्नडा प्रवेश करत आहेत. “त्या दाघाना भेटायला आतूर आहे मी ताबडतोब आत घेअुन या त्यांना.” विराट द्वापपालाला म्हणाला.

धर्मराजने हळूच द्वापपालाला सुचवले, “बृहन्नडला आणू नकांस. फक्त अुत्तरच आत येऊ दे. बृहन्नडन शपथ घेतला आहे की, ‘युद्धभूमीशिवाय मला कोणी, कुठही जख्मो केल, तर त्यांना मारून टाकीन!’” माघं वहात रक्त दिसलं तर तुमचा राजा आपल्या परिवारासह इथेच मारला जाईन.”

नंतर केवळ अुत्तरच विराटजबळ आला अन् पदस्पर्श करून त्याने पिश्याला तमस्कार केला, नंतर धर्मराजच्याही पावलांना स्पर्श करून त्याने नमस्कार केला. रघाण्या

नाकातून बहाणार रक्त पाहून अुत्तरना फार वाईट वाटले. त्याने विचारले, "कोणी यांना जखमी केले? असले घाबरून काम कुणाचे?"

"हा वेडा, अन्नमजस तुझी प्रशंसा न करता त्या तपुसकाची स्तुतिस्तीर्ण गात राहिला. रणाकृत मीन जखमी वेलय याला!" विराट म्हणाला.

"केवढी मोठी बूक झाली ताल आपल्या हातून! यांचेडा क्रोधान आपण भस्म होण्यापूर्वी यांची क्षमा मगा!" अुत्तरने पित्याला विनवले.

पुत्राच्या सांगण्यावरून विराटने कंकजवळ क्षमा मागितली. धर्मराज म्हणाला, "राजा, माझा राग केव्हाच शान्त झाला! माझे रक्त जमिनीवर सोडले असते, तर माझ देशाचे अहित झाले असते. मला त्याचीच मोठी कळजी पडली होती!"

धर्मराजाच्या नाकातून रक्त वहाणे बन्द झाले. चोव्या वेळाने अुत्तर बृहन्नडेला घेवून आत आला. आल्याबरोबर बृहन्नडेने विराटराजा व कंकभटाला हात जोडून नमस्कार केला.

बृहन्नडेनेही एकावे म्हणून विराट कांठांशा मोठ्या आवाजात अुत्तरला म्हणाला, "अुत्तर, तू क्षरोक्षरच माझ्यायोग्य पुत्र आहेस. तुझ्यासारखे शूर वीर विरळाच असतात. कर्णासारख्या पराक्रमी वीरांशी तू कसा नदनास? भीष्माभावाच्या बांधवावर जय कसा मिळवलास? द्रोण अन् त्यांना पुत्र अश्वत्थामा महाशूर आहेत; त्यांच्या नाणांसमोर कसा टिकलास तू? कृपाचार्यांचे नाव ऐकताच मोठे वीरही धरधर कापू लागतात. अशा सर्व महान् वीरांशी तूदून बिजय मिळवलास तू! आपल्या गायीही सोडवून आणल्यास! मी किती प्रसन्न आहे, तुला कसे कळणार? तुझी वीरता इतिहासाच्या पानांवर सुवर्णक्षरानी लिहिली जाईल."

पित्याचे गौरवोद्गार ऐकून अुत्तर दबल्या आवाजात म्हणाला, "गोधन मी नाही सोडवले ताल! सवूंनाही मी नाही हरवले! कोणा देवानंच हे सार केले, सवूला पाहूनच पळून आणाऱ्या मला त्यांनी अडवले अन् माझ्या रथात बसले. मला सारथी बनवून त्यांनीच युद्ध जिंकले.

क्रबरा:

‘चान्दोबा’ च्या सातम्या

विजेचा धक्का असतो, माहीत आहे?

मृतांना विजेबबल, विजेच्या भाधनांजवळ आपण जाऊ देत नाही. आणि सावधगिरी बाळगतो कारण घड्या लामायचा संभव असतो. त्यांना विजेबबल जाऊ देणं म्हणजे प्राणांशी खेळ

कळ दण्णासारखे होईल. परन्तु केरळच्या फिलॉसॉफीमध्ये रक्षणान्वय राजमोहनजी मोहल निराळी. त्याला विजेचा धक्का म्हणजे खेळच वाटतो. तेरा वर्षांचा किशोर असताना त्याला एकाएकी जीवनाबद्दल विरहची वाटली. मापण्याच्या खुद्दधाने विजेच्या खांद्यावर बसून त्याने निवृत्त तारेना स्पर्श केला. आश्चर्य चवते! त्याला कोणीच झाले नाही. तारेला स्पर्श करूनही आपण येतो नाही हे त्याने जाणले. लवकरच त्याला कळून चुकले की विजेच्या प्रवाहाचा

आपल्या शरीरावर काहीच परिणाम होत नाही. नंदर त्याने वा प्रकाराचा अर्थजिनासाठी अुपयोग करून घेतला. आपले सामर्थ्य प्रदर्शित करून तो आपले पोट भरत असतो. आपल्या अुपेक्षा शरीरावर इन्सुलेशनविरहित तारा बांधून जवळजवळ १०,००० व्होल्टस शक्तीची वीज त्यातून प्रवाहित करतो. ‘टेस्टर’ वरून कळू शकते की त्यातून ठिणग्या निघतात, वण राजमोहनवर मात्र काहीच परिणाम होत नाही. १९८६ मध्ये ‘वर्ल्ड सायन्स व्हेण्ड टेक्निकल इन्स्टिट्यूट ऑफ इंप्रोव्हाने’ त्याची प्रतीक्षा करतो. राजमोहनच्या शारीरिक तत्वावर इन्स्टिट्यूट काहीही प्रकाश टाकू शकली नाही. हा ‘काय चमत्कर आहे’ हे ते सिद्ध करू शकले नाहीत. सध्या तो ‘करंट मोहन’ म्हणजे प्रसिद्ध आहे. १९९२ मध्ये ‘मिनीज ब्रुक ऑफ वर्ल्ड रेकॉर्ड्स’ मध्ये त्याचे नाव दाखल झाले आहे.

सोन्याचे हृदय

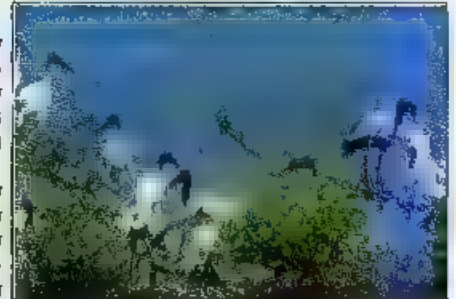
पंजाबच्या नरेन्द्रचे हृदय सोन्याचे आहे. दिल्लीच्या इस्पितळात हृदयाच्या अुपचारासाठी तो दाखल झाला. त्याच्या धमन्यांमध्ये जे जडथळे होते ते दूर करायचे होते. त्यासाठी डॉक्टरांनी २४ करंट सोन्याच्या ‘वायर मेश’ वा अुपयोग केला. त्याचे वजन एक ग्रॅमपेक्षाही कमी आहे. त्यातून त्याच्या हृदयाला रक्त पुरवठा होणू शकतो. सामान्यतः यामाठी ‘स्टेनलेसस्टील’ वा अुपयोग केला जातो, पण यानेही जगात प्रथमच ‘गोल्ड मेश’ वा अुपयोग झाला गेला. डॉक्टरांचे म्हणणे असे की हे मेश ‘स्टेनलेसस्टील’ पेक्षा अधिक चांगले आहे.

चांदोबा
पुरवणी
१०९

आपल्या वंशाची
सौन्दर्यस्थळे

भरतपूरचे पक्षी अभयारण्य

भरतपूर हे एक ऐतिहासिक नगर असून दिल्लीपासून ते १८० कि.मी. दूर आहे. अठरावा शतकात बांधलेला एक किल्लाही येथे आहे. या शहराजवळच २९ कि.मी. पर्यंत पसरलेले जमिनील वृक्ष व दमट हवा जमणजे केवढेच नैशनल पार्क आहे. पक्षी अभयारण्याची धळेपण आहे. ते पहाण्यासाठी कित्येक पर्यटक येथे येतात.

येथे एक मंदिर आहे. या मंदिराच्या नावानेच पार्कचेही नाव पडले आहे. बोलभल्या या जमिनीवर धनराव सोनी, ततान, इन्, चंगनात भाऊद्वारे विभाग घुल आणि त्या वृक्षांमध्ये लहून पडलेले वीरंबे आहेत. यामुळे अंजी घालण्यासाठी पक्ष्यांना हो जाणा सुरक्षित वाटते. यामुळेच लहानपणे पक्षी जावार्थिल होयून इथे येतात. इथे जवळजवळ २२८ जातीचे पक्षी आहेत. अंतर सैबेरिया, चीन आदि दूर देशांतूनही पक्षी इथे येतात. यापैकी सैबेरियातील बगळे फारच आकर्षक असतात.

हे बंगलप्रथमतः भरतपूर महाराजांचे शाकारीचे केन्द्र होते. पण १९५४ मध्ये इथे शिकार करण्यावर प्रतिबंध केला गेला. हा एक ‘सुरक्षित भाग’ म्हणून नाहीर केला जावा अशी सरकारकडे मागणी करण्यात आली. पक्षी निरीक्षक व पक्षी प्रेमी लोकांसाठी अंतरराष्ट्रीय स्तरावरचा ‘बघ्यांचा स्पर्श’ म्हणून भरतपूर प्रसिद्ध झाले. जवळपासतील तलाव व इथे घात रक्षणाने किंवा जुळणारे पक्षी लवकरच पहाण्यासाठी येथे लहान लहान लोकांची मोठ करम्यान झाली आहे. वात पडतो भांगल तायकेली व सायकल रिश्ताही चालवण्याची परवानगी आहे. इथे पक्षीचतव्हेत, तरहरीण, जंगली डुकरे, गोर आदिही आहेत. कधी काही जवळपासच भोटे सर्पही आढळतात.

पुराणकाशीतील राजे :

धर्मगुरु

सर्वेश्वराच्या राजा धर्मगुरु शिकारीसाठी गेला. संव्याकाळपर्यंत तो शिकार करत राहिला. बरोबरच्या लोकांपासून भरकटून तो दूर झाला. अंधार झालेला होता अन् रस्ता दिसत नव्हता. आठवण कळते आहेत हे त्याला स्वतः नाही कळते. रातली जताकरीमासुद्धे स्वतःला वाचवण्यासाठी तो एका झाडावर चढला.

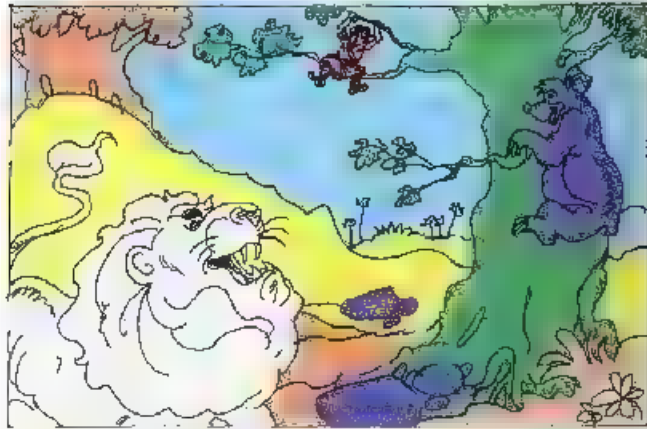
तो झाडावर चढण्यापूर्वी तेथे एक अन्वळ बसलेले होते. धर्मगुरुला पहिल्याच ते म्हणाले, "राज, आज रात्री आपल्याला शिकारीतून संभाव करायचा आहे. तुम्हाला यकलां आहेत असं विमानंय. बघरात्रीपर्यंत तू सोपे नाही, मी तोपर्यंत लागू राहीन, घुसं रक्षण करीन. तू जागा झालास, की मी सोगेन. मेलू तू पाकं रक्षण करशील."

राजाने अन्वळाची अट कबूल केली आणि वहाळ्या पकडून झोपायच्या तयारीला लागला. पोहोच येऊन तो सिंह तेथे आला आणि झाडावर बसलेल्या अन्वळाचा म्हणाला, "निशा, तुला मागहाला शाली पावलास, तर लगेच झोपून मी नापलं पोहोचरीन. पण तुला मी नेतलाही वात नाही वेपार."

पण अन्वळाने सिंहाला नकार देला. सिंह तेथून निघून गेला. मध्यरात्रीनंतर राजा जागा झाला आणि अन्वळ झोपून गेले. मोक्ष येऊन सिंह पुन्हा तिथे येऊन राजाला म्हणाला, "हे माणवा, तू का सवलाला शाली घेतलस तसं केलेस, तर तुला मी वात नाही देणार."

राजाने दुसऱ्याच झोपी स्वतःला शाली टाकले. ते बिघाटे घडवून जाणे जाणे अन् त्याने हालच्या फांदीला घट्ट पकडून स्वतःला वाचवले. ते राजाला म्हणाले, "इतका विस्वासात झोपी घुतल्यात? मी तुला सापडेतो, की तू कैदा हो."

सरासक धर्मगुरुची अति घट झाली. दोषकाळपर्यंत त्याने अनेक कष्ट झुसले. आपल्या फकीवरून त्याला परवालाय झाला. उमिली मुनींच्या कुपेने पवित्र तीर्थांमधे स्नान केल्यावर तो पुन्हा पुर्ववत् सगळ्याच बाबतून अनशा कुतच्चेतपेक्षा मागे पापकुल दुसरे नाही. धर्मगुरुची गोष्ट वाचू सुवाळाण आहे.

टोप्या

तुम्हाला माहीत आहे काय?

अजून व थंडी संपासून सकाळचे रक्षण करण्यासाठी टोपीचा उपयोग होतो. अन्वळा हल्ली टोपीचा उपयोग कमीच होत चाललाय. १९४० पर्यंत शहरांमधे कोणता पसबाहीन जायचं, तर टोपी घालूनच गेली अन्वळ. पण आजमान खेरीब जालास, नक्केबाचे एक विमानाच अंण म्हणूनच बुडते आहे. धर्मगुरुचे वेळी आवश्यक म्हणून आजही टोपीचा उपयोग केला जातो. 'रशियन फर हॅट' पालक्यामुळे शरीरातील व्युत्पन्न कमी होत नाही. थंड हवेच्या संपकाच्यामुळे ही टोपी मानवे रक्षण करते.

'स्वमिश्र माॅडिस्ट' टोपीचा पुढला घाग घेतल्यावर अजून पडू देत नाही आणि नदर हवेपासून डोक्यांचे रक्षण करते व डोक्याची थंड ठेवते. ही एक प्रकारच्या तंतुयसून बनवलेली अन्वळ्यामुळे धोडीपासूनही रक्षण करते. अजून अमेरिकेच्या रेड शुगिडवन्तरी टोपी मोठी सुखर घ्याते अन् अधिकताचने निव्ह वाढते. नायक मोठी टोपी वापरतो, विधानाच्या टोप्या कमावदार अन्वळता आणि आकाराच्या) त्या खांबा रुदा व मोठेपणाचे किंवा वसतात. एजिप्टमध्ये जुन्यापासून स्वतःला बायबलासाठी न टोपीन वेप म्हणून टोपी धारण केली जाते.

37 997 486 Fashion World, All Rights Reserved

इंद्रधनुष

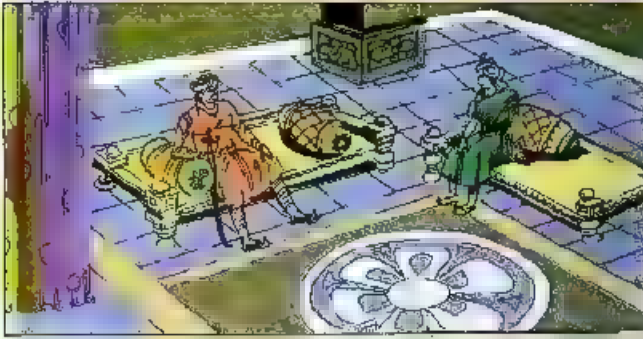
नैसर्गिक अनुरूपता

नैसर्गिक अनुरूपतेचे सुंदर अदाहरण म्हणजे कुलपासुद्धे कुलपासुद्धांच्या मध्येमधे एक काश्मिक रेषा काढली, तर आपल्या ध्यानगत येईल की त्याच्या एका बाजूच्या अन्वळाचे प्रमाण व आकार अन्वळी दुसऱ्या बाजूच्या आकाराचाच समेदिकता आहे. शोकांत बोडसुद्धा फरक दिसत नाही. अन्वळ प्रकारे अन्वळ एकाचकासधार एकाच प्रमाणात व आकारात अन्वळीत तर गाला वन्यन अनुरूपता (शिथेरी) बरे म्हणतात, वन्याजन रेषेचा अनुरूप रेषा म्हणतात.

मानवशरीरातही अन्वळ येते, शिथेरीआवाजही अनुरूपता हे प्रमुख लक्षण असते. या शीलांचा युरोपामधे सुतललीवन कालास पुनरुद्धा झाला, 18,१८ शताब्दीत व १९ व्याच्या आरंभाला शीलांचे वृष प्राचुर्य होते.

स्वातन्त्र्याच्या सुवर्णजयन्तीनिमित्त 'बान्दोबा' ची वेद पहिला स्वातन्त्र्य-संग्राम

ब्रिटिश ईस्ट इंडिया कंपनीचे यवदन्त वनस्पत दलहीसी रानांनी बाहेर केले की स्वाहिनिक सासकानां, तैस्यनिर्वाणां मूल कृतक धेव्याचा मुर्तीच अधिकार नाही. या जाहीरनाम्याप्रमाणे असेही वळवले गेले की ज्यांना स्वतःचे मूल नाही अशांचे गळा कोऱ्या खासतून करून स्वतःच्या ताब्यात घेईल त्यांच्या या जाहीरनाम्यामुळे दाणी राणी व नानासाहेब पेशवे यांचे राजेचित स्थान नाहीसे झाले. अशाचच संपूर्ण देशातील हजारो शिपाई ने यांच्या अधिकाधिकार बंडाला तयार झाले. बरेलमुरचा शिपाई संगत पंडित्याने रोख्याला ठासण्याविरोध इसेवता. सर्वेच्या वर्ष शिपायांनी तसेच एकाच वेळी बंड पुकारावे अशी योजना नानासाहेब करत होते. चण लाकरी राणी नानासाहेबांना भेटायला गेली तेव्हा त्यांना अंतर्भी मिळाली की भिरलेवे शिपाई अशाचा संका राडून घेऊन आहेत.) यानंतर

भिरतमध्ये ब्रिटीश शिपायांना मारल्यानंतर शिपायांनी मुत्सद्धाने दिल्लीकडे कूच केले. दिल्लीच्या रक्षणासाठी तैनात केलेल्या ब्रिटीश शिपायांना त्यांनी तरवले व सोगलांचा वारस बहादुरशाह याला 'हिन्दुस्तानचा सम्राट' म्हणून जाहीर केले. यापूर्वी बहादुरशाहचे सर्व अधिकार काढून घेतले गेले होते.

या सर्व घटना कळल्यावर दाणीची राणी लक्ष्मीबाई नानासाहेबांना म्हणाली, "बाबा,

भिरतच्या त्या घोरशाली युवकांचे साहसकार्य पाहिल्यानंतरही आता आपण गप्प रहाणे अचित नव्हे. त्यांच्या मारदर्शनासाठी तर कोणी नेताही नव्हता. साहसी म्हणून प्रख्यात आहता. विस्वासपात्र असे काही लष्मीदार बरोबर घेऊन तुम्हीही असे काही कार्य केले केलेत, तर देश तुमचा कणी होईल."

"तू बरोबर बोललीस मुतु! आपल्याला देशाच्या कल्याणासाठी भरदार पावळ

अुचलायला हवीत सर्व देशभक्तांनी या महायज्ञात सहभागी व्हायला हवे. ही तर परमेश्वरी योजनाच दिसतय. तू आता निश्चित मनान परत जा."

राणी लक्ष्मीबाई शाश्वीकडे निघाली. तिच्याबरोबर काही अगस्क्षक होतेच. परन्तु नानासाहेब पेशव्यांनी दूरदृष्टी राखून रक्षणासाठी भाणक्षी काही शिपाईही निच्यासमवेत पाठवले.

भिरतच्या बेशाननंतर ब्रिटीश अधिकाऱ्यांनी स्थानिक लोकांच्या ह्यालचालीवर व त्यांच्या कायबिर कडक नजर ठेवली. त्यावेळी कानपुरमधे व्हिलर नावाचा एक इंग्रज सैनिक काही दलाचा दलपती होता. 'सैनिकांनी विद्रोह केला, तर आपण आम्हाला मदत करायला तयार आहता का?' अशी विचारणा करणार एक पत्र व्हिलरने नानासाहेबांकडे रवाना केले. एक काळ असा होता की,

नानासाहेब त्यांच्या बाजूने मदत करत असत, पण यावेळी मात्र त्यांनी अुत्तरादाखल आपल्या पत्रात लिहिले की, "अशी परिस्थिती अुदभवली तर आपण अशा ठिकाणी निघून जा, की जिथे आपले लोक अधिक संख्येने वास्तव्य करून आहेत."

परन्तु व्हिलरने या सल्ल्याची मुळीच पर्वा केली नाही. बाकीचे अधिकारी स्थानिक लांकाशी फारच निर्वयपणे वागू लागले. त्यांना पहिल्यापेक्षाही जास्त त्रास देऊ लागले. आपला अधिक प्रभाव दाखवू लागले. त्यांना फार वाईट वागणूक देऊ लागले. अरीकशा चुकीबहुलही त्यांना ते अति कडक शिक्षा देऊ लागले. मारपीट करू लागले. त्यांच्या या वर्तणुकीमुळे स्थानिक लोक फार दुःखी झाले. पण सारा अच्याचार मुकाट्यान सहन करत राहिले. त्यांनी आपले दुःख प्रकट होऊ दिवले नाही. तरीही काही लोक विरोध दर्शवत

असत. अशा एका प्रमुख विद्रोही माणसाने एकदा म्हटले, "लोकहो, आपल्या पेशव्यांचा अधिकार बहुतेक काढून घेतला गेला असावा. पण फक्त एवढंच केल्याने तुम्हाला काय असं वाटतं का, की त्यांच्याबद्दलची आपली आदराची भावना कमी होईल? तुम्हाला हे शक्यच नाही होणार!"

व्हिलरने शबेळी दूरदृष्टीने एक काम केले. कानपुरमध्ये त्याने एक किड्या बांधून घेतला. तो त्याने जमेल तिका मोठा जन्म सूप वेगाने बनवून घेतला. बुद्धेश असा की - कानपुरमध्ये असणारे सारे ब्रिटीश परिवार किल्ल्यात सुरक्षित राहू शकतील अन् त्यांच्यासाठी आवश्यक त्या सर्व खाद्यपदार्थांचा भरपूर साठा करून ठेवता येईल. त्यांच्या रक्षणासाठी दारुगोळ्यांचीही व्यवस्था करता येईल.

परंतु इतक्यात आपली कोसळेल अशी व्हिलरने कल्पनाच केही नव्हती. नानासाहेबांचे मित्र तात्या टोपे, मन्वी अजमुल्लाखान व काही देशभक्तांनी गोर्खांच्या नजरेपासून स्वतःला दूर ठेवून एका विस्तृत वडाची मोठ्या मुसपणे योजना ठरवली. हा विद्रोह मोठ्या प्रमाणावर करायचे त्यांनी निश्चित केले. एके दिवशी मध्यरात्रीच्या सुमारास त्यांनी कंपनीच्या सजिन्याला व हत्यारांच्या गोवामाला अचानक वेढा दिला. त्या इमारतीच्या चारी बाजूंना ब्रिटीश सैनिकांचा पहाय होवा. बोनही बाजूंनी बंदुका चालवल्या गेल्या. या वेवस्थेत काही बंडखोर पारलेही गेले. पण दोन तासातच इमारत बंडखोरांच्या ताब्यात आली.

व्हिलरने आपली असहायता ओळखली आणि ब्रिटीश कुटुंबांना ताबडतोब नवीन बांधलेल्या किल्ल्यात रवाना केले. ब्रिटीश परिवारांच्या झुंडीच्या झुंडी किल्ल्यात पोचल्या. त्यावेळी बंडखोरांनी त्यांचा रस्ता अडवला नाही. त्यांचे कसल्याही प्रकारचे नुकसान केले नाही. "आपल्याला नेहमी स्वतःचे व झपूचे बंड तोलून घ्यायला हवे; आणि मगच आपल्या कार्यक्षेत्रात क्षुत्रायला पाहिजे. आपलाच किंजय होईल अशी पूर्ण खात्री पटली, की मगच हल्ला करायला पाहिजे. मागे, पुढे न पहाताच हल्ला करणं आपल्यालाच नुकसानकारक ठरू शकतं." नानासाहेब पेशव्यांच्या या सल्ल्यामुळेच त्यांनी शबेळी युद्ध केले नाही.

ब्रिटीश परिवार सुरक्षितपणे किल्ल्यात पोचल्यानंतर नानासाहेबांनी व्हिलरला

चेतावणी देणारे पत्र लिहिले की, 'आमचे बंडखोर कोणत्याही वेळी तुमच्या कानपुरच्या किल्ल्याला वेढा देऊ शकतील.'

एका साथीदाराने त्यांना विचारले की, "त्यांना असं बघोदरच सावध करणं आवश्यक आहे का?"

"होय, आवश्यक आहे. ही गोष्ट खरीच की, इंग्रजांनी आपल्या भूमीवर अतिक्रमण केलं, आपलं अधिपत्य जमवलं, आपल्या विरुद्ध कारस्थानं केली, आपल्या विरुद्ध कुमारी अवलंबले. पण आपण त्यांच्याविरुद्ध ब्रे युद्ध करणार आहोत, त्याद्वारे त्यांना असं कळायला हवं की, आपण मात्र प्रत्येक पाखळ अगदी बुध्दपणे भुचलत आहोत. काही लपवून ठेवून, किंवा स्वतः सपून राहून आपण कोणतंही काम करू नये. आपण तर समोरासमोर त्यांच्याशी युद्ध करायला तयार आहोत. तेव्हा त्यांना ही एक संधी दिली, तर त्यात चूक कसली?" नानासाहेबांनी सर्वांनाच बुद्देशून प्रश्नाचे भुत्तर दिले.

आता किड्या घेरला जाऊ लागला. सात तेनात केलेले शिपाई जरी प्रशिक्षण घेतलेले सैनिक असले तरी बंडखोरांना ते तोंड देऊ शकले नाहीत, त्यांच्यासमोर टिकू शकले नाहीत. थोड्याच दिवसात त्यांचा दारुगोळा संपुष्टात आला नंतर खाद्य-पदार्थ संपत आले. शेवटी तर पिण्याचे पाणीही कमी पडू लागलं! अन्य भुपाय न श्रल्यामुळे आता ब्रिटीश अधिकाऱ्यांनी तहाचा मार्ग स्वीकारला आणि किल्ल्यावर पांढरा झेंडा फडकवला!

नानासाहेब पेशव्यांनी किल्ल्यातल्या लोकांना आत्मसमर्पण करायची आज्ञा दिली.

सर्व अधिकारी एकेक करून किल्ल्याबाहेर आले. बंडखोर त्यांना नानासाहेबांसमोर घेऊन गेले, "तुमचं काम संपलय, बोला जाता आम्ही तुमचं काय करावं, तुमच्याशी कसा व्यवहार करावा?" त्यांनी इंग्रजांना विचारले. एक अधिकारी नम्रपणे म्हणाला, "आम्ही अलाहाबादला निघून जाऊन तेथे आमच्या देशवासियांबरोबर रहायला लागू."

दीर्घकाळ वर्चनंतर बंडवाल्यांनी निर्णय घेतला की, ब्रिटीशांना नावांमध्ये असून अलाहाबादला पाठवून देण्यात यावे. त्यासाठी सूप वेगाने सोय करण्यात आली. काही फिरंग्यांनी तक्रार केली, की या नावा प्रवास करण्यालायक नाहीत. नानासाहेबांनी ताबडतोब आर्थिक व्यवस्था करून नावा दुरुस्त करवल्या.

एके दिवशी सूर्योदयाच्या वेळी जवळजवळ हंबार देगज नदीत सोडलेल्या नावांमधे पोचले. ताऱ्या टोपेच्या आगेने नावां अलाहाबादकडे रवाना झाल्या.

परंतु शतकात एक अप्रत्याशित घटना घडली. नावा निघत असताना त्या पहायला स्थानिक लोक हजारोच्या संख्येने नदीकिनारी एकत्र आले. त्यांच्यात अनेकजण असे होते की, ज्यांचे बाप, काका, भाऊ किंवा कुटुंबाचा कोणी ना कोणी सदस्य ब्रिटीशांच्या कल्याचारांना बळी पडले होते. कानपुरमधील वंगनीच्या शासनाचा अंत झाल्याची खबर आगीप्रमाणे सर्वत्र पसरताना गासपासच्या गावातले कित्येक सैनिक तेथे धावून आले. या सैनिकांनी अकस्मात बंदुका चालवून गोळीबार सुरू केला. त्यामुळे कुत्साहित होऊन नदीकिनार्यावर जमलेल्या कित्येक नागरीकांनी नदीत बुड्या मारून नावांमधे बसलेल्या ब्रिटीश लोकांना पाण्यात तेचले. काही सिनिटातच या दुश्माने भयानक स्वरूप धारण केले. बंड करून उठलेले लोक पुनःपुन्हा असे म्हणत त्यांना मारत राहिले की, "हा जिवंत राहिला, तर आम्हाला

मारायला पुन्हा परत येईल." याबरोबरच त्यांच्यात सूडभावनाही प्रज्वलित होत होती. नानासाहेब पेशव्यांना या अपघाताबद्दल कळता-कळता घडायचे ते घडून गेले होते. फक्त विद्रोही लोकांना पुनःपुन्हा ते इतकेच सांगू शकले की, 'सिया व मुलांना तरी मारू नका.' फलस्वरूप फक्त सव्वाशे बायकांमुलं च काय ती वाचू शकली. नानासाहेब पेशवे त्या सर्वांना स्वतःच्या इमारतीत घेऊन गेले व त्यांनी काही आठवडेपर्यंत त्यांच्या आवश्यक सोयीकडे लक्ष दिले.

वास्तविक रूपात तर कंजगीचे शासन संपले. नानासाहेब पेशव्यांना त्या घाताचा 'राजा' जाहीर केले गेले. नगरभरात आनन्दोत्सव साजरा झाला. ब्रिटीशांच्या ताबडीतून आपण सुटलो, सैतानांच्या हातातून वाचलो असेच सर्वांना वाटत होते. जिवंत असलेले ब्रिटीश आता आपल्या देशी परत जातील अशीच त्यांची कल्पना होती. कानपुर शहर बंडखोरांचा विजयोत्सव साजरा करत असताना, तिकडे झाशी नगरही चुप बसले नव्हते.

क्रमशः

अपकार-प्रत्युपकार

सीतारामपुर गावात धनदास नावाचा एक धनवान माणूस रहात असे. तो मोठ्या कळबुद्धीचा होता. दररोज तो कोणाला ना कोणाला सतावून त्यातून आपली करमणूक करून घेई. त्यासाठी तो पैसेही खूप खर्च करी. यामुळेच रोज कोणी ना कोणी 'बळीचा कपरा' त्याला मिळतच असे.

धनदास दररोज आपल्या मित्रसंज्ञासह घराच्या ओट्यावर असे, पैशांची गरज असणारे लोक त्याला तिथेच भेटायला जात. आणि तो तेथे बसलेली शारीरिक व मानसिक वेदना सहन करून नंतर पैसे घेऊन निघून जात. पण त्यातून सुख-संतोष मात्र मिळत नसे. ते आपलं दुःख, क्रोध किंवा असंतुष्टता प्रकटही करत नसत. पण अशा प्रकारामुळे त्याच्या शत्रूंची संख्या मात्र वाढत राहिली.

त्या देशाच्या राजाला वैष पाहतून फिरायची सवय होती. एके दिवशी एका

दरिद्र शेतकऱ्याच्या वेषात तो सीतारामपुरला आला. धनदासच्या बाबतीत बरीच माहिती मिळाल्यामुळे तो त्याच्याकडे गेला.

धनदास नेहमीप्रमाणे त्यावेळी आपल्या घराच्या ओट्यावर बसलेला होता. वेषान्तरावल्या राजाला पाहून त्याला वाटले की, कोणी विचारा गरीब शेतकरी आपल्याकडे धन सांगायला आलाय. त्याने राजाला विचारले, "किती धन हवं तुला?"

राजा निस्तंकोचपणे झुतरला, "शेअर अक्षर्या."

"तर मग तुला आधी बैल वनावं लागेल. आपल्या झोब्यावर तुला शिंगं बांधावी लागतील. नंतर तुला नन्दीबैलाच्या वेषात सजावं लागेल. जरोबर दोन आणि शहनाई घेऊन दहा घरांसमोर नाचून यावं लायेल."

हे ऐकताच राजाला क्रोध आला. आपल्या सव्या रूपात प्रकट होऊन तो म्हणाला,

गिरिया ज्योती

"दुष्टा, मी राजा आहे या देशाचा! तुझ्या सोड्यांबद्दल खूप ऐकलं होतं मी! माता तर प्रत्यक्ष ही पाहिलेय, तू माणूस नव्हस, राक्षस आहेस राक्षस! तुला मी बाजव्य कारावासाचो शिक्षा देत आहे. झोग आता!"

धनदासचा चेहरा या अनपेक्षित घटनेने विवर्ण झाला! राजाच्या पायांवर लोटांगण घालून त्याने क्षम मागितली. पण राजाचा राग शान्त होईना. त्याचा आवेग तसाच राहिला. ही बातमी कळून ग्रामाधिकारी धावत तेथे आला, अन् राजाला म्हणाला, "महाराज, खूप पूर्वी धनदासच्या पित्याने आपल्या पित्याला फार धोक्याच्या प्रसंगी मदत केली. त्यासाठी राजपरिवाराने धनदासच्या परिवाराच्या रक्षणासाठी विशेष व्यवस्था करून ठेवली आहे.

मंत्राकडून त्यासंजेशीची कलम आपण जाणून देऊ शकाल. यासाठीच ग्रामाधिकारी असूनही मी धनदासच्या या सोड्यांबद्दल कसला आशेप घेऊ शकलो नाही; अकस्मात त्याला शिसा देणं भुजित नाही होणार! आपली चूक सुधारायची संधी याला दिली जावी."

आतापर्यंत काहीशा शान्त झालेल्या राजाला ग्रामाधिकाऱ्याचे बोलणे न्यायसंगत वाटले. धनदासच्या परिवाराच्या रक्षणासाठी केलेल्या तरतुदीत नक्कीच काही चूक असावी असे त्याला वाटले. त्यामुळे धनदासला एक संधी द्यायचे त्याने ठरवले. तो धनदासला म्हणाला, "दुष्ट माणसा, या गावात तुझा जो सर्वात कट्टर शत्रू जसेल, त्याची एक महिनाभर सेवा करत रहा. जमेल तितके अणुकार कर त्याच्यावर. शत्रूवर अणुकार करता करता तू त्याच्याही पुढे गेलास, तर मी तुला धमा करून सोडून देईन. नोट ब्रह्मात ठेव, की भविष्यातली तूमी वागणूकच तुला वाचवू शकेल."

पाह्यला गेलं, तर सारा गावच धनदासचा शत्रू होता. त्यातून कोणाला निवडावं, यासाठी त्याला फारसं डोकं बाजवावं लागलं नाही. त्याला ताबडतोब प्रमोदची आठवण आली.

एकदा प्रमोदच्या पायाला जखम झाली. बरोबर इलाज न केल्यामुळे त्या जागी नंतर गळू झालं. कापाला जाता न आल्यानं रोज मेहनत करून खाणाऱ्या त्याचं पोट भरेनासं झालं. बिचारा पैसे कुठून आणणार? तरीही तो वैद्याकडे गेला, अन् त्याने आपलं दुःख

सांगितलं. वैद्य म्हणाला, "तुझं गळू पिकायला लागलंय. स्वर्णभस्मावाचून वुसरं औषध आता काम करू शकणार नाही. पैसे अशर्प्या विल्यास, तर औषध तयार करीन."

मेहनतीच्या भरणावर जगणाऱ्या प्रमोदला वीस अशर्प्या कोण देणार? कोणी विल्या, तरी ते कर्ज चुकवायचं कसं? त्यानं विचार केला की, धनदासने आपल्याला सतावलं तरी निदान धन तर मिळेल?

धनदास त्याला म्हणाला, "वीस अशर्प्या देईन मी तुला. पण प्रथम तुझ्या गळवावर अणुचार मी करणार."

प्रमोदने कबुली दिली. धनदासने ताबडतोब त्याला एका खांबाला बांधले. त्याचे हातपायही बांधले आणि त्याला कुमे करून त्याने प्रमोदच्या गळवावर मोठमोठ्याची टेंबा थापला आणि वखत लिंबू पिळले.

बिचारा प्रमोद त्या वेदना सहन करू शकेना. तो कळवळून ओरडू लागला. त्याच्या ओरडण्यामुळे धनदासला खूप मौज वाटली. जेव्हा ही करमणूक पुरेशी वाटली, तेव्हा प्रमोदला बंधन-मुक्त करून त्याने हातावर वीस अशर्प्या ठेवल्या.

अशर्प्या हाती घेतल्याबरोबर प्रमोदने धनदासच्या घोबालीत मारली अन् म्हटले, "दुसरा काही अणुचार नसल्यामुळेच तुझे हे पैसे वेते आहे मी. तरीसुद्धा कोणत्याही परिस्थितीत मी तुझा हा अणुकार स्मरणार नाही. आजपासून तुझा सूड घेण्यासाठीच जगेन मी! तू माझा कट्टर शत्रू आहेस."

धनदासने प्रमोदचीच निवड केली, त्याचं धनदासशी इतकं शत्रुत्व होतं की त्याच्यावर

किती अणुकार केले तरी तो धनदासवर प्रत्युपकार करणार नाही. प्रत्युपकार करायचा म्हटलं तरी तो या चढाबोडीत जिक्र भाकणार नाही. कारण तो तर दरिद्री होता याशिवाय गावभरच्या लोकांनी त्याला फक्त शिऱ्याच दिल्या, प्रमोद एकटाच त्याच्या घोबालीत मारणारा निघाला.

हा सारा विचार करूनच धनदासने प्रमोदचे नाव सांगितले. ग्रामाधिकाऱ्याने ताबडतोब प्रमोदला बोलावून घेतले. धनदासने राजाला पूर्वीची सारी हकिकत सांगितली आणि म्हटले, "महाराज, या कट्टर शत्रू असणाऱ्या प्रमोदला मी भरपूर मदत करीन, त्याच्यावर अणुचार करीन. पण त्याला स्वच्छ सांगा की, त्याला मी देईन त्यातलं काहीच मला परत देऊ नये."

राजा, ग्रामाधिकारी व गावच्या काही प्रमुख व्यक्तींच्या उपस्थितीत हा ठराव पास झाला, ठरावानुसार एकमेकांनी एकमेकांना मदत करायची होती. राजाने पुढची जबाबदारी ग्रामाधिकाऱ्यावर सोपवून म्हटले की, "एक महिन्याने मी परत येऊन काय, कसं घडतंय याचे परीक्षण करीन. अन् नंतर आपला निर्णय देईन." राजा यानंतर राजधानीला गेला.

त्या दिवसापासून धनदासची वागणूक खूपच बदलली. प्रथम त्याने केलेल्या अपराधाबद्दल प्रमोदची क्षमा मागितली आणि वचन दिले की, यापुढे अपण कधीही त्याच्याशी अन्यायपूर्ण वागणूक करणार नाही. नंतर त्याने प्रमोदला आपलं एक सुन्दर घर कापमचे रहायला दिले. तेव्हापासून प्रमोदच्या

मनोरंजनासाठी धनदास रोज निरनिराळे कार्यक्रम घडवू लागला. त्याला त्याने मेजवानी दिली. त्याच्या नावे तो मंदिरात रोख पूजा अर्चा करवू लागला. महिना पुरा होत आल्यावर त्याने प्रमोदला आपली दोन एकर सुपीक जमीन बक्षिस दिली. आणि म्हटले की, "मी दिलेल्या घरात तू आरामात रहा अन् शेती करून सुखानं आपलं आयुष्य घालव."

या एक महिन्यात प्रमोदने धनदासवर प्रत्युपकार करायचा मूळीच प्रयत्न केला नाही. साऱ्या गावानं थोडक्यात त्याच्याकड टीका केली की, "कसा स्वार्थी आहे यहा! मान घायलाही नमत नाही वाला!"

मुदत पुरी झाल्यावर राजा सीतारामपुरला आला. ग्रामाधिकाऱ्याने साऱ्या गावकऱ्यांना गोळा केले. सर्वासमक्ष राजाने धनदासच्या चांगल्या कामांबद्दल त्याची प्रशंसा केली, आणि प्रमोदला म्हटले "तू धनदासवर कसलाच उपकार केल्याचं विसत नाहीय?"

हसून प्रमोद म्हणाला, "ठरावाप्रमाणे शत्रूला मदत करायला हवी. पण पहिल्याच दिवशी धनदासनं जेव्हा माझी क्षमा मागितली, तेव्हापासून मी त्याच्याशी शत्रुत्वही विसरून गेलो. ठरावाप्रमाणे मदत शत्रूला करायची होती ना?"

त्याचे हे उत्तर ऐकून सर्वजण आश्चर्यचकीत झाले. धनदासने शेवटपर्यंत प्रमोद शत्रू असल्याचं लक्षात ठेवल्यामुळेच तो प्रमोदला मदत करत राहिला. पण प्रमोद पहिल्याच दिवशी शत्रुत्व विसरून गेला. अशा स्थितीत आज्ञा धनदासला 'मोठा माणूस' कस

म्हणावं? शत्रुत्वाची भावना विसरून जाण्यापेक्षा मोठा उपकार तो काय असणार?

सर्वजण असा विचार करत असताना धनदास सुटून म्हणाला "मी कबूल करतो की झालावर थोडक्यात आप्यापूर्वी मी प्रमोदच्या जिवाशी छेळलो होतो. पण अशी प्रबल शत्रुत्वाची भावना, केवळ 'मला क्षमा कर' म्हणण्यानं नाहीशी झाली! अशा चांगल्या शब्दांना इतकं अधिक मूल्य असू शकतं हे मला कधी कळतंच नाही. अन् त्यामुळेच मी अन्याय आणि अत्याचारपूर्ण कामं करत राहिलो. आपल्या त्या क्षमाप्याची आता मला फार लाज वाटत आहे."

राजाने धनदासला बसायला सांगितले आणि प्रमोदला विचारले, "धनदासशी असलेली आपली शत्रुत्वभावना तू विसरलास हे मोठीच मुद्याची - म्हत्वाची गोष्ट! त्यामुळे मागच्या एका महिन्यापासून तो तुझा मित्रच आहे. पण बिना संकोच तुझा मित्र तुझ्यावर उपकार करत असताना तुझ्यात प्रत्युपकाराची भावना का अत्युच्च झाली नाही?"

प्रमोद उत्तरला, "महाराज, मी जखमेनं

जातलो असताना रागाने याला खूप शिव्या दिल्या. थोडाबोत मातलो, पण नंतर तो राग थुरला नव्हता. त्यानं दिलेल्या पैशांमुळेच जखम बरी झाली. त्यामुळे याच्याबद्दल माझ्या मनात कुतूहलच आहे. भाड्यासारख्या गरीबाची अडचण कायमची दूर झाली, तर तात्कालिक स्वरूपाची वेपना विसरायची शक्ती आमच्यात असते. आमची दुःखं जागण्यासाठी क्वचित येणाऱ्या महाराजांना माझं बोलणं विचित्र वाटेल. मी काही प्रत्युपकार केला असता अन् त्याचं मूल्य मोजलं गेलं असतं, तर धनदासला अमरकैदेची शिक्षा मिळाली असती. त्यामुळेच कुठल्याही प्रकारच्या प्रत्युपकारापासून मी दूर राहिलो. हाच माझा प्रत्युपकार मानतो मी!"

प्रमोदच्या औदार्याची राजाने तारीफ केली आणि म्हटलं, "खरं तर प्रमोदच उपकारांच्या या स्पर्धेत जिंकला आहे. मी धनदासला मनापासून क्षमा करतो आहे. यानंतर मी या देशातल्या दीन-दरिद्री लोकांसाठी सर्व सुखांची व्यवस्था करतो. त्यामुळे धनदाससारख्या स्वार्थी, विचित्र स्वभावाच्या व्यक्तींशी कुणवा संबंधच येणार नाही."

